

Зоран П. РАШОВИЋ*

БОГИШИЋ И ПРАВНА КУЛТУРА

Минуле године су, на понос Црне Горе, обиљежена два велика јубилеја – двјеста година рођења Његоша и 125 година од доношења Општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору (у даљем тексту: ОИЗ). У дјелима Његоша и Богишића осјећамо величину пјесничког и правничког заноса и дубину њихове мисли. Дјело два великана вјечно мами људе, као сан нејасне нити хоризонта, у незнана пространства. Ова дјела остају похрањена у божанском летопису и бесконачној вјечности.

Овај рад посвећујем Валтазару Богишићу, човјеку који се са толиком сувереношћу кретао европским просторима и културама, човјеку који је толико задужио Црну Гору. Валтазару – Балду Богишићу, човјеку којему дугујемо извјесну обнову нашег правничког укуса, уљепшавање правничког говора, који ријечима даје спиритуалну љепоту. Изузетан и космополитски дух и велики ерудита. Радио је и дјеловао као један читав институт. У поводу проглашења ОИЗ-а, Књаз Никола је сину „дичне области дубровачке”, у име „највише награде које му се с наше стране може дати”, изрекао јавно хвала.¹ То јавно хвала у име Црне Горе одзвања и данас. Али култура сјећања нам налаже да се са изразима високог поштовања и најискреније вјерности осврнемо на личност и громадност рада Валтазара Богишића, академика, професора, доктора филозофије и доктора правних наука, научника, истраживача, законописца,

* Проф. др Зоран П. Рашовић, ванредни члан ЦАНУ

¹ Говор књаза Николе поводом проглашења Општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору, 26. април – 8. мај 1888, Валтазар Богишић, Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору, Подгорица 2004, стр. 345.

министра правде, човјека енциклопедијског знања, коментатора, поборника историјско-правне, природноправне школе, али и других школа, заљубљеника у филологију, врсном познаваоцу усмене књижевности, приређивачу збирки народних пјесама, рукописних збирки прича, полиглоту, библиофила, завјештаоца...

Богишић је рођен 20. децембра 1834. године у Цавтату.² Његов предак доселио се у Цавтат у другој половини 18. вијека из села Мрцине у Конавлима. Постојбина Богишића је засеок Пичете у Конавлима.³ Родио се на медитеранској периферији тадашње аустријске покрајине Далмације, административно одвојене од хрватско-славонског подручја. Отац је планирао да настави породичну трговачку традицију. Основно образовање завршио је у родном мјесту. У дванаестој години завршио је и приватну школу једног бившег поморског капетана, заједно са наутичким течајем. Године 1859. у Венецији је положио матуру. Студирао је право у Бечу, Берлину, Минхену, Паризу. Посљедња четири семестра студирао је у Бечу. Године 1862. докторирао је у Гисену филозофију, положивши строги усмени испит и одбранивши дисертацију из историјских наука под насловом: „О узроцима пораза њемачке војске у хуситском рату”. Године 1863. запослио се у дворској библиотеци у Бечу, што је имало

² Видјети ближе: Валтазар Богишић, Аутобиографија. Прештампана из календара „Дубровник” за год. 1900, 1901, 1902, [у:] Споменица Валтазара Богишића о тридесетогодишњици његове смрти, Дубровник, 1938, 57–134; Богишићеви аутобиографски концепти, [у:] Споменица Валтазара Богишића о тридесетогодишњици његове смрти, Дубровник, 1938, 33–55; Миленко Веснић, В. Богишић. Библиографија, „Бранич”, год. XI, Београд, 1905; Миленко Веснић, Валтазар Богишић. Библиографски преглед (приликом његове седамдесетогодишњице), Загреб, 1905; Станислав Бороњски, Балтазар Антони Богишић (1834–1908), „Роцзники прац наукоњицх”, Нр 1 (1936), Њарасзања, 1936, 8–24; *Сјане Ћивановић*, Балтазар Богишић 1834–1908, [кашалої изложде с биоірафијом В. Боішића], Цавтаїї, 1984; Стане Ћивановић, Приредбе у поводу 150. обљетнице рођења Балтазара Богишића, [у:] Свечани скуп у поводу 150-е обљетнице рођења академика Балтазара Богишића одржан у Цавтату 11. свибња 1985, [зборник радова], Цавтат, 1986, 55–59; Стане Ћивановић, Библиографија радова, расправа и чланака о Богишићу у год. 1984–1985, [у:] Свечани скуп у поводу 150-е обљетнице рођења академика Балтазара Богишића одржан у Цавтату 11. свибња 1985, [зборник радова], Цавтат, 1986, 60–63.

³ Видјети ближе: N. Kapetanić i N. Vekarić: Podrijetlo Balda Bogišića. U: *Hereditas rerum croaticarum ad honorem*, Mirko Valentić, Zagreb 2003, стр. 69–74.

огроман значај за даљи научноистраживачки рад. Правни факултет с докторатом завршио је у Бечу 1864. године. Године 1867. постао је академик ЈАЗУ. Почетком 1868. именован је за школског инспектора и војног службеника у Војној крајини, са сједиштем у Темишвару. За редовног професора Универзитета у Одеси изабран је 1869. године.

Крајем новембра 1872. године добио је налог руске владе, а по позиву књаза Николе, да оде у Црну Гору ради састављања закона.⁴ На Цетиње стиже почетком априла 1873. године. Исте и сљедеће године спроводи анкету о правним обичајима у Црној Гори, Херцеговини и сјеверној Албанији, коју ће касније допунити. У писму књазу Николи од 22. фебруара 1874. године, Богишић, између осталог, примјећује: „мњења и методи у науци су веома различни, и да се непрестано мијењају: према школи којој припадају поједини научници, према њиховој индивидуалности, народности, филозофском правцу, изобразењу, политичком мњењу итд. Очеvidна је посљедица тому, да ја при вршењу себи радње, треба да поступим посве независно и без преубјеђења; мени треба прије свега изградити и одредијелити основна начела према којима ћу вршити задаћу непрестаним обзиром на све главније теорије које господују у науци, као и оне које су израђене законодавном практиком у Европи, не пуштајући ни часак из ока особине законодавног субјекта тј. Црне Горе и Црногораца”.⁵ ОИЗ је припремао скоро петнаест година са мањим прекидима.⁶ На лични захтјев пензионисан је 1889. године. Поносно је наглашавао припадност словенском, односно јужнословенском роду. На дужности министра правде у Књажевини Црној Гори био је од 1893. до 1899. године. Умро је 24. априла 1908. године и сахрањен у свом родном мјесту.

⁴ Видјети ближе: Бранко Павићевић, Богишићеве припреме за израду Општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору, „Историјски записи”, бр. 1–2, Подгорица, 1998, 15–41; Бранко Павићевић, Улога књаза Николе у припреми текста ОИЗ, „Зборник Правног факултета”, година XXII/XXIII, Подгорица, 1998/1999, 91–28.

⁵ Извјештај Валтазара Богишића књазу Николи о раду и основним начелима на састављању законика (22. фебруар / 7. март 1874), Валтазар Богишић, Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору, Подгорица 2004, стр. 247.

⁶ Душан Вуксан, *Прейиска књаза Николе и Валтазара Богишића*, „Записи”, бр. XV, Цетиње, 1936, 216–224, 288–293, 346–356; Душан Вуксан, *Прейиска књаза Николе и Валтазара Богишића*, „Записи”, бр. XVI, Цетиње, 1936, 25–31, 91–98, 145–151, 211–220, 276–281, 347–351.

Ова кратка биографија једва да летимично сагледава Богишићево животно дјело, непревазиђено у својој чистоти, издашности и бриљатности.

БОГИШИЋ ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА

Редовни професор на Одеском универзитету од 1873. до 1879. године, мада је на њему ефективно радио само пет семестара.⁷ Предавао је Историју словенских права, тачније Историју словенских законодавстава. Научни програм овог предмета Богишић је изложио у свом уводном предавању „О научном разради историје словенског права”, одржаном ^{3.} марта 1870. године на Универзитету у Одеси. Рукопис његових предавања на овом Универзитету пронашао је професор Соловљев у Богишићевој оставштини у Цавтату.⁸

Почетком 1872. године добио је од Варшавског универзитета обавјештење да му је обезбијеђена катадра за историју словенских права. Стизале су бројне понуде и од стране Правног факултета из Загреба.⁹ Ипак, определијелио се за посао научног руководиоца пројекта – *Израда црнојорској грађанској законика*. У ту сврху саставио је 1873. године научни елаборат за књаза Николу под насловом „Информативни одјел”.¹⁰ Када је завршио ОИЗ, Богишић је отишао у Петровград да са руском владом уреди свој службени однос. У Петровграду му је понуђено мјесто професора Римског права на Московском универзитету, што је одбио.

БОГИШИЋ НАУЧНИК И ИСТРАЖИВАЧ

Богишићева научна продукција је била изузетно обимна, разноврсна и плодна. Он је вјешто извлачио свјеже, у духу народа, из

⁷ Николај Зубов, Богишићев неспоразум на Новоросијском свеучилишту, Зборник радова знанственог скупа „Богишић и култура сјећања”, Загреб, 2008.

⁸ Александар Соловјев, *Богишићева универзитетска предавања*, „Архив за правне и друштвене науке”, друго коло, књ. 35/2, бр. 5, Београд, 1937, 385–386.

⁹ Виктор Новак, Валтазар Богишић и Фрањо Рачки. Преписка (1866–1893), [Зборник САНУ за историју, језик и књижевност српског народа, књ. XXV], Београд, 1960; Виктор Новак, Вук и Хрвати, [серија САНУ Посебна издања, књ. CDXVII], Београд, 1968.

¹⁰ Ј. Р. Бојовић: Усвајање текста Општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору. Подгорица, 1992.

кованице језика из жаришта народног морала. У научноистраживачком раду главно интересовање је било окренуто обичајном праву, изради ОИЗ-а, положају породице код јужнословенских народа. Објавио је око 50 научних радова. То су дјела из обичајног права, правне историје, проучавања породице, теорије и методологије права, опште и националне историје, дјела из области фолклористике, топономастике, итд. Посебну пажњу јавности привукло је неколико научноистраживачких радова и то:

- 1) Зборник садашњих правних обичаја у Јужних Словена.
- 2) О облику названом инокоштина у сеоској породици Срба и Хрвата.
- 3) ОИЗ за Књажевину Црну Гору.
- 4) О положају породице и наслједству у правној системи, итд.¹¹

¹¹ Видјети ближе: Валтазар Богишић, Правни обичаји у Словена, Загреб, 1867; Валтазар Богишић, Напутак за описивање правнијех обичаја, коју живу народу. Друго издање поправљено и помножено, Беч, 1867; Валтазар Богишић, Главније црте обитељскога писаног права у ста ром Дубровнику, Загреб, 1868; Валтазар Богишић, Писани закони на словенском југу. Библиографски нацрт, Загреб, 1872; Валтазар Богишић, Зборник садашњих правних обичаја у јужних Словена. I, Загреб, 1874; Валтазар Богишић, Стручно називље у законима, Сплет, 1876; Валтазар Богишић, Једна руковет из Вукове преписке, „Срђ”, Дубровник, 1903; Валтазар Богишић, Аутобиографија. Прештампа из календара „Дубровник” за год. 1900, 1901, 1902, [у:] Споменица Валтазара Богишића о тридесетогодишњици његове смрти, Дубровник, 1938, 57–134; Богишићеви аутобиографски концепти, [у:] Споменица Валтазара Богишића о тридесетогодишњици његове смрти, Дубровник, 1938, 33–55; Валтазар Богишић, Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори [приредио Томица Никчевић, серија САНУ Посебна издања, књ. CDIX], Београд, 1967; Валтазар Богишић, Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору, [фототипско издање], Нови Сад, 1980; Валтазар Богишић, Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији (Анкета из 1873. г.), [приредио Томица Никчевић, серија ЦАНУ Историјски извори, књ. 2], Титоград, 1984; Валтазар Богишић, Изабрана дела и Општи имовински законик за Црну Гору, [приредила Јелена Даниловић, серија Класици југословенског права, издање НИУ Службени лист СФРЈ], Београд, 1986; Валтазар Богишић, Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору и изабрана дјела, [приредила Јелена Даниловић], Подгорица – Београд, 1998; Валтазар Богишић, Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору, [приредио и предговор написао Милисав Чизмовић], Београд – Подгорица, 1999; Валтазар Богишић, Богишић о себи и други о Богишићу, [приредио и предговор написао Милисав Чизмовић], Бео-

Богишић је изучавао појаве и форме друштвено-народног живота, и то не само у Црној Гори него и у околним предјелима. У ту сврху проучио је акта и учинио изводе из протокола свих капетанија, окружних начелстава, државног сената, претресао законе пређашњег времена, испитивао њихову примјену, путовао по земљи, пропитивао је старе људе о укупности народног живота и њихових потреба, присуствовао суђењима итд. „С правом се може очекивати”, пише у Гласу Црногорца, бр. 1/1874, „да ће овом радњом, кад буде готова, бити уведен у легислацију јевропску у живот”.

Анкета о правним обичајима у Црној Гори, Херцеговини и сјеверној Албанији се сматра његовим најобимнијим, најсистематскијим и најпотпунијим истраживањем обичајног права. Анкета је подијељена у двадесет група питања. Његов упитник, који је касније публикувао Томица Никчевић, заједно са одговорима броји око 2000 питања.¹² На припремању анкете је имао четрдесет осам сарадника-анкетара и то: четрнаест просвјетних радника, седам свештеника, три административна и конзуларна службеника, тринаест студената (од тога је 10 било у Бечу), три племића без занимања, један љекар, један техничар, један поморски капетан.

Главни извјестиоци за Анкету били су: за Црну Гору – војвода Ђуро Матановић, за Херцеговину – војвода Ђуро Церовић и за Албанију – војвода Марко Миљанов. Међутим, одговори Ђура Матановића односили су се првенствено на Катунску нахију, Ђура Церовића углавном на Дробњаке, а одговори Марка Миљанова, у првом реду, на Куче. О црквеним односима Богишићу је податке углавном дао архимандрит Висарион Љубиша, а дјелимично прото Јован Сунденчић. За питања из међународног права помоћ је добијао од сердара Јола Пилетића. О правним обичајима у БИХ одговарала су тројица сарадника: фра Грго Мартић, Коста Хаџиристић и Вук Врчевић.

У прилогу писму од 15. децембра 1884. године, који се односи на превоз, становање, консултације, секретара, писара – Богишић искрено саопштава: „Овај конспект мојих путовања показује не са-

град – Подгорица, 1999; Валтазар Богишић, Изабрана дјела. Том I. Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору, Подгорица – Београд, 2004.

¹² Томица Никчевић: Предговор, [у:] Валтазар Богишић, Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији (Анкета из 1873. г.), серија ЦАНУ Историјски извори, књ. 2], Титоград, 1984, 5–18.

мо њих него и вријеме које сам провео у путовањима, што ми је све узело око седам година”¹³

Богишићев истраживачки рад је био познат и коришћен чак и од најзначајних енглеских правника тога доба,¹⁴ који су неседично обавјештавали о томе енглеску академску јавност.¹⁵

Изузетан је допринос Богишића и у томе што је указивао на значај правила која постоје у народу и на правна схватања изражена у обичајима.

У области етнографских проучавања поставио је три основна правца у методском поступку: 1. народни језик; 2. народни појмови човјека; 3. народно право. Увео је етнологију ових простора у свијет европске науке. Несумњиво је да су на Богишићеве научне оријентације посебно утицали његови лични и интезивни контакти са Вуком Караџићем, Огњеславом Утјешиновићем, Милићевићем, Јовићем и др.

Потенцирао је потребу научноистраживачког рада и систематског проучавања сродства, посебно породице и породичне структуре, указивао је на развој генеалогije.¹⁶

Пут ка истраживању га је довео и до Калабије у Алжиру. Саопштавајући утиске свом пријатељу, из Туниса 1905. године пише: „Моја су истраживања у Кабилији и Алжиру дала доста добрих резултата. „Српска” задруга цвати у тој земљи да не може боље, сви су главни елементи задруге потпуни и као грађа за упоређење са

¹³ Хронологија Богишићевог рада на изради Општег имовинског законика у периоду од 1873. до 1886. године (15/27 децембар 1884), Валтазар Богишић, Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору, Подгорица 2004, стр. 297.

¹⁴ Далибор Чепуло, Балтазар Богишић и енглеска школа повијесне поредбене јуриспруденције, Зборник Правног факултета у Загребу, бр. 45/1995, стр. 317–348.

¹⁵ Видјети ближе: Д. Чепуло: Балтазар Богишић и енглеска школа повијесне и поредбене јуриспруденције: Н. S. Maine, E Pollock, P. Vinogradoff. Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 45(1995) 3, стр. 317–348; D. Čepulo: Bogišić, Baltazar (Baldo, Valtazar). У: Hrvatski leksikon, 1. Zagreb 1996, str. 113–114; D. Čepulo: Kratka pisma Sir Frederika Pollocka Baltazaru Bogišiću (1884–1907). Dubrovački horizonti, 32 (2001) 41, стр. 35–39; D. Čepulo Pisma Sir Henryja S. Mainea i Sir Fredericka Pollocka Baltazaru Bogišiću. Dubrovnik, NS 12 (2001) 2, стр. 161–171.

¹⁶ Видосава Стојанчевић, Валтазар Богишић о методи проучавања породице, брака и сродничких односа у нашем народу, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XLVII, Београд, 1998.

нашом народном породицом кабилска је научна много погоднија него што је ражапутска који је обрађивао покојни *Summer-Maine*.¹⁷

У љетопису ЈАЗУ, у опширном некрологу Богишић је оцијењен као „једини славјенски правник у ужем смислу, који је дошао до свјетског гласа”.¹⁸ Богишић је несумњиво преузимао оно што је најбоље у европској правној науци и законодавној пракси, чувајући притом традиционално народно право – обичаје који живе у народу. Имао је и реформистичка опредјељења и био наглашеног интелектуалног поштења. Ослонац је тражио у вриједностима *Римској љава*, што је посебно видљиво у шестом дијелу ОИЗ-а, који се односи на правне изреке, а које су рађене под утицајем имовинско-правних регулае иурис, од којих је велики број актуелнан у правном поретку Црне Горе.¹⁹

БОГИШИЋ ЧЛАН МНОГИХ ДРУШТАВА И АКАДЕМИЈА

Богишић је био члан ЈАЗУ, члан Академије моралних и политичких наука у Паризу, која је била у саставу познатог Француског института. У тој академији академик – правник Дарест је 12. маја 1888. године промовисао ОИЗ, гдје је, између осталог, казао да то: „дјело чини част, како ученом правнику који га је створио, тако и књазу који је дао иницијативу да се створи”.²⁰ Богишић је био и члан Друштва за компаративно законодавство у Паризу, Међународног друштва за социологију у Паризу, Законодавне академије у Тулузу, члан Српске краљевске академије од 1888. године, Географског друштва у Бечу, почасни члан Завода за римско право Универзитета у Катањи, члан Правничког друштва Хрватске, члан Руског географског друштва у Петровграду и Друштва љубитеља природних наука, антропологије и етнографије на Московском универзитету.

БОГИШИЋ – ПОБОРНИК ИСТОРИЈСКОПРАВНЕ ШКОЛЕ, ДА ИЛИ НЕ

У правничким круговима често се понавља теза да је Богишић оставио траг у науци као поборник историјскоправне школе. То је,

¹⁷ Karel Kadlec, *Rodiny nedil čili zadruha vpravu slovanskem*, Praha, 1898.

¹⁸ Strohal: *Dr Valtazar Bogišić*. *Ljetopis JAZU*, 1908, 23, стр. 49.

¹⁹ Marko Petrak, *Imovinskopravne regulae iuris u Bošićevu zakoniku i njihovo aktuelno značenje*, *Zbornik radova znanstvenog skupa „Bogišić i kultura sjećanja”*, Zagreb, 2008.

²⁰ Darest R, *Le nouveau Code civil du Monténégro*, Paris, 1888.

чини се, поједностављено гледање на Богишићево животно и научно дјело. У свом раду „О значају правних обичаја”, Богишић себе сматра учеником Пухте и Савињија и њихове историјско-правне школе. Упркос томе, он је имао критички однос према тој школи. Богишић је, између осталих, изузетно цијенио енглеског филозофа позитивисту Спенсера.²¹ Свој правни еволуционизам прихваћен од Пухте и Савињија, Богишић доводи у везу са еволуционистичким позитивизмом Спенсера. Нема сумње да је своју методолошку позицију засновао на начелном прихватању Савињијеве историјско-правне школе, али и на замашној критичкој дистанци од ње. Узимајући у обзир психосоматску перспективу, Богишић у методолошком смислу усваја француски етнолошки, социо-културни и историјско-правни метод. У писму свом пријатељу филологу Богишић, између осталог, примјећује: „Ја напомињем само у римскоме праву израз о поссесио натуралис, којег је различито значење помогло у прошлим вијековима, до тога замренти цијело учење о поссесио, да без Савињијевог оштроумља можда не би разбрострено било”.

Како саопштава познати професор Живојин Перић,²² у израду ОИЗ-а унио је прилично рационализма. До краја живота остао је велики поштовалац Савињиа и Пухте иако, како смо казали, у изради ОИЗ-а није досљедно примјењивао тај метод. У исторископравну школу унио је социолошке и елементе природноправне школе. Академик Слободан Перовић у том смислу оцјењује: „Чини се да нам то даје за право да утврдимо да је Богишићев законик, по својим суштинским обележјима, највише упућен идејама школама рационалног природног права у којој вековима председава, како комутативна, тако и дистрибутивна правда; дакле, она правда која је у Богишићевом Законику нашла своју праву постојбину”.²³ У пракси се залагао за суђење по правди и правници. „Судија треба да, оцјењујући прилике посла, пази особито на то што часни људи држе да је право и што је у складу са јавним вјеровањем и поштењем. И ако судија то све ради по души и савјести, он опет треба да

²¹ Далибор Чепуло, *ој. ций*, стр. 331.

²² Перић Живојин, *Метод В. Богишића код израде Имовинског законика за Црну Гору, Бранич, Београд, бр. 3/1931, стр. 83–90.*

²³ Слободан Перовић, *Природно право у Ойишем имовнском законнику за Књажевину Црну Гору, „Зборник Правног факултета”, година XXII/XXIII, Подгорица, 1998/1999, стр. 40.*

пази, колико је год могуће, и на разум и мишљење народа или разреда људи којима су обични послови те руке”.²⁴

Нико Симов Мартиновић нам саопштава усмене ставове чланова Комисије за одбрану његове докторске дисертације: „Проф. др Михаило Константиновић ми је примијетио на одбрани да је тешко велике људе, као Богишића, тврдо везати за један правац или школу јер они у свом научном раду изграђују свој правац. Истом приликом ми је проф. др Алберт Вајс рекао да је питање колико је и да ли је Богишић присталица историјско-правне школе”.²⁵

БОГИШИЋ – КОМЕНТАТОР ПРАВНИХ ТЕКСТОВА

Богишић је био врстан коментатор законских и других правних текстова. У том смислу нарочито истичемо следећа дјела:

1. Писани закони на словенском југу;²⁶
2. Богишићеве опаске о Данилом закону;²⁷
3. Богишићеви Коментари Душановог законика;²⁸
4. Закон Леке Дукађина и др.²⁹

БОГИШИЋ ЗАЉУБЉЕНИК У ФИЛОЛОГИЈУ И ПОЛИГЛОТА

Богишић је имао чудну вјештину изражавања, књижевну чулност. Говорио је више страних језика и готово све словенске језике. Писао је, осим на матерњем, још на пет језика: њемачком, француском, руском, италијанском и латинском.

Познат је по изврсном стилу, дјелу великог мајстора на перу. Посебност у свему како и шта каже. Свом једноставном језику додао је

²⁴ Чл. 782 став 2 Општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору.

²⁵ Нико С. Мартиновић, Валтазар Богишић. I. Историја кодификације црногорског имовинског права, Цетиње, 1958, стр. 270.

²⁶ *Валтазар Богишић*, Писани закони на словенском југу. Библиографски нацрт, Загреб, 1872.

²⁷ Богишићеве опаске о Даниловом законнику, Записи, књ. XX, Цетиње 1938; Станицлав Борозвски, Богишићеве опаске о Даниловом законнику. Записи, 11(1938) XX/2, стр. 73–83.

²⁸ Д. Јанковић, Богишићеви коментари Душановог законика. Анали Правног факултета у Београду, 1(1953) 3–4, стр. 393–409; В. Мошин, Богишићев далматински рукопис и млада редакција Душанова законодавства. Анали Хисторијског института ЈАЗУ у Дубровнику, 2(1953) стр. 9–58.

²⁹ Б. М. Недељковић, Канун Леке Дукађина: Арбанашко обичајно право: Из рукописне заоставштине Валтазара Богишића. Анали Правног факултета у Београду, 4(1956) 4, стр. 429–462;

шарм који је чинио питкост. Његове идеје нијесу биле нове, али су од њега примиле нову одређеност и нови сјај. Употријебљени термини у ОИЗ-у су и данас уобичајени правни изрази, нпр: добит, добит на добит, доцња, имаоник, ималац, нагодба, ништав, одложни услов, одржај, опроштај дуга, оставиоц, оштећеник, штетник, штићеник, удруженик итд. „Језик закона”, пише Богишић, „мора бити свакоме схватљив и колико је могуће конкретан, при чему треба избјегавати све загонетке и народу нејасне апстракције”.³⁰

У једном од бројних писама пријатељу филологу, Богишић каже: „Да би писани закони, облике на који народ наш није имао прилике да привикне, постизали цијељ ради које се издају, није доста, да по свом садржају одговарају појмовима убјеђењу, потребама народа, него треба да су изложени начином како ће бити потпуно разумљиви, најпростијем уму. Без тога ми не можемо засипати народ гомила закона и писати их језиком за који ми мислимо да је народни, ипак ти наши закони неће, „во вијек вјекова постати народним правом... Пошто дакле, како виђосмо ни у законима не може да буде без стручног називља, треба да те ријечи, називе и изреке буду вађене из живота народног језика, а за оне ријетке случајеве за које би требало нове уводити, нека то буде тако рађено како би сам народ радио кад би дошао до прилике да се тим бави”. О употреби туђих термина страних народу, Богишић, између осталог, пише: „Пошто је за мене, што се год тиче називља у законим, разумљивост најпречи увјет, ја не бих много приговарао на тим наказама, кад бих их ико могао разумјети. Али ко је тај ко би разумио тобожњи превод, кад не би прије знао наводне изразе туђега језика из којег су преведени! Ја мислим да ништа нема гаднијега ни штетнијега од таквих превода, па држим да је излишна опомена, да их се треба клонути као отрова”. О улози обичних људи каже: „При таквој би радњи могло бити врло корисно бистроумни човјек из народа, особито сељаци које се чешће суде као добри људи сеоске распре. Таквом би човјеку требало изложити и разјаснити до потпуне разумљивости сва својства ствари или одношоја о којој буде ријеч, па га питати како би он у таквом случају казао. Када би се намјерило и више таквих људи тим боље,

³⁰ Валтазар Богишић, Петру Николајевићу Стремоухову о главним научним тезама на којима треба да се заснива рад на изради законика (15/27 октобар 1873), Валтазар Богишић, Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору, Подгорица 2004, стр. 239.

требало би свакога упитати, али свакако њихове гласове, кад би различити били, требало би оцијенити, не по броју него по тежини”.

БОГИШИЋЕВА ДЈЕЛА ОД ЗНАЧАЈА ЗА ЦРНУ ГОРУ

Осим ОИЗ-а, Богишић је написао бројна дјела од непосредног значаја за Црну Гору од којих издвајамо:

- 1) Преписка лажнога цара Стјепана Малого с Дубровачком Републиком (1771–1773);³¹
- 2) Изабрана дела и Општи имовински законик за Црну Гору;³²
- 3) Поводом Црногорског грађанског законика, неколико ријечи о начелима и методу усвојеним при изради (писмо једном пријатељу);³³
- 4) Десетина судских записа из Паштровића;³⁴
- 5) Богишићеве опаске о Даниловом законнику;³⁵
- 6) Економски одношаји у Црној Гори;³⁶
- 7) Разреди и слојеви у народу у Црној Гори;³⁷
- 8) Попис државног уређења Црне Горе;³⁸
- 9) Судски поступак у Црној Гори;³⁹
- 10) Црногорско кривично право;⁴⁰

³¹ Preписка lažnoga cara Stjepana Maloga s Dubrovačkom Republikom (1771–1773), Zagreb, 1868.

³² Изабрана дела и Општи имовински законик за Црну Гору, Београд 1986.

³³ Поводом Црногорског грађанског законика, неколико ријечи о начелима и методу усвојеним при изради (писмо једном пријатељу), превео с француског језика Н. Дучић, Бранич, Београд, 1888.

³⁴ Десетина судских записа из Паштровића, Архив за правне и друштвене науке, бр. 5, Београд, 1906.

³⁵ Богишићеве опаске о Даниловом законнику, Записи, књ. XX, Цетиње, 1938.

³⁶ Економски одношаји у Црној Гори, Записи, књ. XX, Цетиње, 1938.

³⁷ Разреди и слојеви у народу у Црној Гори, Записи, књ. XXI, Цетиње, 1939.

³⁸ Попис државног уређења Црне Горе, Записи, књ. XXI, Цетиње, 1939.

³⁹ Судски поступак у Црној Гори, Записи, књ. XXII, Цетиње, 1939.

⁴⁰ Црногорско кривично право, Правни зборник, VI и VII, Подгорица, 1939.

11) Упитник из анкете за описивање правних обичаја Црногораца.⁴¹

12) Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији (Анкета из 1873. г.), приредио Томица Никчевић.⁴²

ДРУГИ О БОГИШИЋУ

О Богишићу и о ОИЗ-у је објављено много радова, осврта, чланака, расправа и студија на разним европским језицима, који, највећим дијелом, веома повољно оцјењују Законик. О Богишићу и о ОИЗ-у, писали су и након његове смрти па до данас: И. Строхал,⁴³ Т. Тарановски,⁴⁴ А. Соловјев,⁴⁵ Ж. Перић,⁴⁶ Ђ. Тасић,⁴⁷ М. Константиновић,⁴⁸

⁴¹ Упитник из анкете за описивање правних обичаја Црногораца, Цетиње, 1964.

⁴² Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији (Анкета из 1873. г.), приредио Томица Никчевић, Одјељење друштвених наука ЦАНУ, књ. 2, Титоград, 1984.

⁴³ I. Strohal, Dr. Valtazar Bogišić. Ljetopis JAZU, 1908, 23, стр. 80–140; *Историја*: Valtazar Bogišić. Мјесечник Правничког друштва у Загребу, 34(1908) 10, стр. 841–870. Н.

⁴⁴ Т. Тарановски: Балтазар Богишић. Архив за правне и друштвене науке, 24(1934) XXIX (XLVI)/6, стр. 449–455; *Историја*: У Богишићевом завичају. Летопис Матице српске, 108(1934) 339/1, стр. 113–116.

⁴⁵ А. Соловјев: О животу и раду Валтазара Богишића. Шабац 1935; *Историја*: Стогодишњица Богишићева родења. Југословенски историски часопис, 1(1935) 34, стр. 753–754.

⁴⁶ Перић Живојин, Метод В. Богишића код израде Имовинског законика за Црну Гору, Бранич, Београд, бр. 3/1931, стр. 83–90.

⁴⁷ Ђ. Тасић: Како је Валтазар Богишић схватио обичајно право. Правда, 30(1934) 29. XII, стр. 2.

⁴⁸ М. Константиновић: Идеје Валтазара Богишића о народном и законском праву. Социолошки преглед, 1(1938) стр. 272–282. Исти чланак у: Журнал за социологију, 3 (2005) стр. 321–331.

Н. Доленц,⁴⁹ Ф. Чулиновић,⁵⁰ Д. Вуксан,⁵¹ Л. Бакотић,⁵² М. Костренчић,⁵³ Р. Леградић,⁵⁴ М. Беговић,⁵⁵ Д. Јанковић,⁵⁶ Б. Недељковић,⁵⁷ Н.

⁴⁹ М. Dolenc: Spomenica Dra. Valtazara Bogišića. O tridesetogodišnjici njezove smrti. Izdanje Odbora za komemoraciju 30 god. smrti. Štamparija „Jadran”, Dubrovnik, стр. 134. Словенски правник, 55(1941) 41, стр. 1–2.

⁵⁰ Ф. Чулиновић: Ново дјело о животу и раду Валтазара Богишића. Зборник Хисторијског института Југославенске академије, 5(J. 963) стр. 457–464.

⁵¹ Д. Вуксан: „Генеа Општег имовинског закона” Записи, 7(1933) XII/2, стр. 78–88; XII/3, стр. 135–144; Д. Вуксан: Богишић и Сунделић. Зетски гласник, 7(1935) 1–4, стр. 9–10; V Д. Вуксан: Књаз Никола и В. Богишић. Записи, 9 (1936) XV/4, стр. 216–224; XV/5, стр. 288–293; XVI/6, стр. 346–356; XVI/1, стр. 25–31; XVI/1, стр. 25–31; XVI/2, стр. 91–98; XVI/3, стр. 145–151; XVI/4, стр. 211–220; XVI/5, стр. 276–281; XVI/6, стр. 347–351; Д. Вуксан (Д. В): Уз једно Богишићево писмо Сунделићу. Записи, 12(1939) XXI/4, стр. 250–253.

⁵² Л. Бакотић: Д-р. Валтазар Богишић. *Ibid.*, 725, стр. 4; 726, стр. 4; 727, стр. 4; 728, стр. 4; 729, стр. 4.

⁵³ М. Костренчић (М. Ко): Богишић, Валтазар (Балтазар, Балдо). У: Енциклопедија Југославије, 1. Загреб 1955, стр. 635–636; М. Костренчић (М. Ко): Богишић, Валтазар (Балтазар, Балдо). У: Енциклопедија Југославије, 2. Загреб 1982, стр. 25–27.

⁵⁴ Р. Леградић: Дјело и поглед на свијет Валтазара Богишића. Историски записи, 5(1952) VIII/4–12, стр. 201–220.

⁵⁵ Мехмед Беговић, *Сличности између Мецеле и Ојшћее имовинској законика за Црну Гору*, „Прилози за оријенталну филологију и историју југословенских народа под турском владавином”, V/1954–55, Сарајево, 1955, 33–42.

⁵⁶ Д. Јанковић: Методолошки доприноси Валтазара Богишића социолошком проучавању сељачког друштва. *Агроекономика*, 30(2001) стр. 201–212.

⁵⁷ Б. Недељковић: Два Јагићева писма Валтазару Богишићу о бугарштинама. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 1955, XXI/1–2, стр. 104–106; Б. М. Недељковић, *Канун Леке Дукађина: Арбанашко обичајно право: Из рукописне заоставштине Валтазара Богишића. Анали Правног факултета у Београду*, 4 (1956) 4, стр. 429–462; Б. Недељковић: Дописивање Пере Будманија с Валтазаром Богишићем. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 34(1968) 1–2, стр. 98–111; *Истии*: Преписка Стојана Новаковића и Валтазара Богишића. Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, 1968, 28; Б. М. Недељковић: Поводом студије Вернера Цимермана о Валтазару Богишићу: Werner G. Zimmerman, *Valtazar Bogišić. 1834–1908. Ein Betrag zur siidslavischen Geistes-und Rechtsgeschichte im 19 Jahrhundert.* (Franz Steiner Verlag GMBH; Wiesbaden 1962). Историјски часопис, 16–17(1966–67 и. е. 1970), стр. 301–314.

Мартиновић,⁵⁸ В. Новак,⁵⁹ Т. Никчевић,⁶⁰ Ј. Даниловић,⁶¹ С Пупов-

⁵⁸ *Н. С. Марџиновић*: Валтазар Богишић и Уједињена омладина српска. Зборник Матице српске. Серија друштвених наука, 1954, 9, стр. 26–44; *Н Марџиновић*: Сарадња Светислава Вуловића и Валтазара Богишића на српској етнографији. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 21(1955) 3–4, стр. 286–291; *Н Марџиновић*: Сарадња Светислава Вуловића и Валтазара Богишића на српској етнографији. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 21(1955) 3–4, стр. 286–291; *Н. С. Марџиновић*: Валтазар Богишић, 1. Историја кодификације црногорског имовинског права. Цетиње 1958 (с библиографијом); *Исти*: Валтазар Богишић и Чехословачка. Историски записи, 11(1958) XIV/1–2, стр. 143–152; *Исти*: Валтазар Богишић и Стојан Бошковић. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 24(1958) 1–2, стр. 140–147.

⁵⁹ *В. Новак*: Тестаментарни планови Валтазара Богишића. Зборник Филозофског факултета у Београду, 1964, VIII/2, стр. 653–663; *В. Новак*: Три значајна писма Валтазара Богишића Владану Ђорђевићу. Глас САНУ, 1971, 280, стр. 113–130 (исти чланак у: Three important letters of Valtazar Bogišić to Vladan Đorđević. Bulletin de l'Academie serbe des Sciences et des Arts, 1974, 53, стр. 43–46).

⁶⁰ *Т. Никчевић*: Предговор. У: Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору. Цетиње 1980 (фототипско издање издања из 1888), стр. 1–16; *Т. Никчевић*: Богишићеве припреме за закон о браку у Црној Гори. Анали Правног факултета у Београду, 6(1958) 4, стр. 470–479; *Т. Никчевић*: Припреме за кодификацију породичног права у Црној Гори. Историјски „записи, 13(1960) 4, стр. 705–738.

⁶¹ *Ј. Даниловић*: Живот и рад Валтазара Богишића: поводом 150-годишњице рођења. Правни живот, 35(1985) 1, стр. 71–88; *Ј. Даниловић*: Предговор. У: Изабрана дела и Општи имовински законик за Црну Гору. Београд 1986, стр. 5–41 (с библиографијом радова Б. Богишића и одабраном библиографијом радова о њему); *Исти*: Валтазар Богишић – законодавни рад. Правни живот, 36 (1986) 12, стр. 1275–1296; Исти чланак у: Валтазар Богишић. Класици југословенског права: живот и дело. Београд 1987, стр. 23–44 и Адвокатура, 12 (1987) 51–52, стр. 49–78; *Ј. Даниловић*: Сто година Општег имовинског законика за Црну Гору. Анали Правног факултета у Београду, 36(1988) 6, стр. 625–642; *Ј. Даниловић*: Предговор. У: Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору и изабрана дјела. Подгорица – Београд 1998, стр. 7–40 (с библиографијом радова Б. Богишића и одабраном библиографијом о њему).

ци,⁶² К. Кадлец,⁶³ С. Боровски,⁶⁴ В. Цимерман,⁶⁵ З. Рашовић,⁶⁶ енгле-ски научници, припадници школе историјске и упоредне јуриспруденције Н. S. Maine, F. Pollock, P. Vinogradoff⁶⁷ и др.

Посебно вриједне оцјене о ОИЗ-у изрекао је њемачки правник Карло Дикел: „Нови је Законик један од највећих радова које је кнез Никола учинио у интересу цивилизације, мудрим и постојаним трудом; овај ће кнез мало по мало успјети, да подари својој земљи најбоље установе европске, а да не уздрма ни најмање моралност, храброст и патриотизам, који су тако неопходни за одбрану вјековне независности Црне Горе.” О Богишићу и његовом дјелу Дикел каже: „Богишић је створио Законик који се, мимо свих обзира на најбоље постојеће законике, може сматрати за најоригиналније кодификаторско дјело”⁶⁸.

⁶² С. Пуповци: Валтазар Богишић: живот и дјело. Подгорица 2004 (с библиографијом и одабраном литературом); С. Пуповци: Валтазар Богишић у светлу докумената из руских архива. Правни живот, 45(1996) 7–8, стр. 5–64.

⁶³ K Kadlec: Valtazar Bogišić. Časopis Musea Kralovstvi Českeho (Praha), 77(1903) 53, стр. 127–145, 291–306.

⁶⁴ С. Боровски: Балтазар Антони Богишић (1834–1908). Rocznik prac naukowych (Warszawa), 1(1936) 1, стр. 3–24; *Истѹи*: Stanislaw Borowski, Baltazar Antonioni Bogišić (1834–1908). Roczniki prac naukowych I. Warszawa 1936, 8–24. Југословенски историски часопис, 3(1937) 1–4, стр. 466; *Боровски*: Богишићеве опаске о Даниловом законуку. Записи, 11(1938) XX/2, стр. 73–83.

⁶⁵ Werner G. Zimmermann, Valtazar Bogišić, 1834–1908. Ein Beitrag zur sudslawischen Geistes- und Rechtsgeschichte im 19. Jahrhundert, *Wiesbaden*, 1962; *Werner G. Zimmermann*, Валтазар Богишић и кодификација грађанског права у Свајцарској, [у:] Стогодишњица Општег имовинског законика за ЦрнуГору, [зборник радова, серија ЦАНУ Научни скупови, књ. 19], Титоград, 1989, 147–152.

⁶⁶ Зоран П. Рашовић, Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору – модерна кодификација, Богишић и култура сјећања, Загреб, 2008, стр. 167–185; *Истѹи*: Богишић и култура сјећања, поводом 120 година ОИЗ-а и других значајних датума, Адвокат, 2008, бр. 13, стр. 12–43.

⁶⁷ Д. Чепуло: Балтазар Богишић и енглеска школа повијесне и поредбене јуриспруденције: Н. S. Maine, E Pollock, P. Vinogradoff. Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 45(1995) 3, стр. 317–348; *Д. Чепуло*: Kratka pisma Sir Frederika Pollocka Baltazaru Bogišiću (1884.-1907.) Dubrovački horizonti, 32 (2001) 41, стр. 35–39; *Истѹи*: Pisma Sir Henryja S. Mainea i Sir Fredericka Pollocka Baltazaru Bogišiću. Dubrovnik, NS 12(2001) 2, стр. 161–171.

⁶⁸ Dickel: Uber das neue biirgerliche Gesetzbuch fur Montenegro und die Bedeutung seiner Grundsatzte fiir die Kodifikation im allgemeinen; mit

Андра Ђорђевић у часопису Бранич, за Богишића каже: „Тај Законик израдио је најученији правник, и до сада, најтемељитији познавалац правних споменика и живих правних обичаја и установа на Славенском југу, проф. Др Валтазар Богишић, који је са својих обилатих изворних радова на поменутом пољу постао чувен и одликован у цијелом јевропском научном свијету”.⁶⁹

БОГИШИЋ У ДЈЕЛИМА ОБЈАВЉЕНИМ У ЦРНОЈ ГОРИ

Према мом мишљењу у Црној Гори највреднија дјела о Богишићу и о ОИЗ-у објавили су:

1) Нико Симов Мартиновић, чије је најпознатије дјело: *Валтазар Богишић и историја кодификације црногорској имовинској права*. Ријеч је о објављеној докторској дисертацији одбрањеној пред професорима Правног факултета Универзитета у Београду, 1957. године чија имена, због огромног ауторитета, овом приликом наводимо: Михаило Константиновић, предсједник, а чланови Мехмед Беговић, Борислав Благојевић, Драгослав Јанковић и Алберт Вајс;

2) Томица Никчевић, посебно приређено дјело, *Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији (Анкета из 1873. г.)*, Титоград 1984, стр. 5–18 (прештампано: *Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији*. Београд – Подгорица 1999, стр. 13–26; Предговор. У: *Изабрана дјела*, 3. *Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији*. Подгорица – Београд 2004, стр. V–XXI).

3) Петар Стојановић, са два његова посебно значајна и по предмету истраживања ријетка дјела: а) *Примјена Ојшине имовинској законика за Књажевину Црну Гору*, Титоград 1987. б) *О нејосредној примјени Богишићевих правних радњи у законодавној и судској пракси* (са посебним освртом на стање од 1918 до 1941. године, Титоград 1989).

den Bemerkungen iiber den neuen Entwurf eines deutschen biirgerlichen Gesetzbuches. Marburg 1889 (приказ предавања К. Дицкела о црногорском грађанском законуку на сједници правничкога друштва у Берлину 9. II 1889. доноси Мјесечник Правничкога друштва у Загребу, 15(1889) 3, стр. 153–154, а о књизи у Ибид., 6, стр. 334–335).

⁶⁹ Андра Ђорђевић, Општи имовински законик за књажевину Црну Гору, „Бранич”, бр. 15–22, Београд, 1888.

4) Сурја Пуповци, професор из Приштине, коме је постхумно објављено изузетно дјело *Богишић живио и дјело*, Подгорица, 2004. године, и други.

БОГИШИЋ МИНИСТАР ПРАВДЕ

Између црногорске владе и Богишића закључен је уговор 23. марта 1893. године. Уговор садржи девет тачака. По основу тог уговора Богишић се прима портфеља министра правде и начелника Књажевске канцеларије за израду закона и државног савјетника. Уговор је закључен на годину дана са могућношћу продужења.⁷⁰

Уговор су потписали Валтазар Богишић с једне стране и војвода Гавро Вуковић, министар иностраних дјела, и Јован Пламенац, министар Војске, с друге стране. По налогу књаза Николе уговор је потврдио предсједник Државног савјета и министар унутрашњих дјела војвода Божо Петровић. На дан потписивања уговора књаз Никола је писмено захвалио Богишићу „за ријетки самопријегор, вјерност и знање, око црногорског имовинског законика, на који је положио темељ правилнијем суђењу у Црној Гори и прославио име црногорско у најдаљем свијету”.

Овом приликом дајемо интегрални текст Уговора, који је први пут објавио Станислав Боровски у раду *Богишићева служба в Црној Гори* (Записи, јануар 1939, стр. 52—55).

„Уговор

Између опуномоћеника Владе црногорске господина Гавра Вуковића Министра правног државног Савјетника у миру с друге стране, о ступању последњега у државну службу Црногорску:

1.

Господин Доктор В. Богишић прима се портфеља Министра Правде, с којим је за сада сједињено звање Начелника Књажевске Канцеларије за израђивање закона. Прима се такође и звања члана Савјета.

⁷⁰ Јован Р. Бојовић, Ступање Валтазара Богишића у црногорску службу 1893. године, „Историјски записи”, бр. 1985/1, Титоград, 1985; Станислав Боровски, *Богишићева служба у Црној Гори*, „Записи”, бр. XXI, Цетиње, 1939, 53–54.

2.

Господин Др Богишић прима се државне службе за једну годину осим ако би га какве неодвојиве силе, као стање здравља, принудиле да раније мораде одступити.

3.

Годишња плата Г. Дру Богишићу одређује се пет хиљада фиорина, која ће се исплаћивати три пута у годину, према његовој вољи, оvdје или у Паризу.

4.

Из разних обзира, даје се Г-дину Дру Богишићу годишњи допуст од четири и по мјесеца на одмор, за своје научне радње и потребе. Овај допуст може узети кад зажели у један пут или више пута и за све вријеме сваког законитог допуста Г. Богишић придржава своју назначену плату у цјелини.

5.

Путовања по унутрашњости или изван државе, по државним пословима, несмотрају се као допуст. Оваква путовања врше се, по увиђавности, о државном трошку.

6.

У питању о дозволи ступања у државну службу Црногорску са стране државе којој Г. Др Богишић по происходу припада Црногорска влада обећаје подупирати га у томе. То исто буди речено и о дозволи ношења знакова, одличја и других титула које је од других држава добио.

7.

У дужности Г. Дра Богишића спада:

1. ће Управа све судске струке, надзор над судским персоналом и давање нужних наредаба.

ће У колико могуће буде, коначни преглед законских предлога, које буду друге гране државне управе израђивале.

ће Ако и у колико другим службеним пословима не буде спријечен, и издавање омањих закона судске струке.

8.

Погледом на године и на навике Г-на Дра Богшића, при официјалним церемонијама и састанцима неће бити обавезан носити народно Црногорско одијело, већ ће долазити у свечаним случајевима, у парадном цивилном одијелу јевропском.

Оставља се његовој вољи носити црногорску капу с грбом сенатским кад му год буде мило.

9.

Пошто Г. Др Богишић мора да најпријед оде у Париз ради уредбе својих посала и ради набављања потребних књига, то служба ће његова почети да се броји од оног дана кад се поврати у Црну Гору, а то ће бити приближно кроз мјесец ипо дана. Цетиње 23. Марта 1893. г.

Руски прави државни
Савјетник у миру
В. Богишић, с/р

Министар
Иностранних дјела
В. Г. Вуковић, с/р

Виђено и одобрено
По налогу Његовог Височанства

Предсједник државног Савјета
Министар Унутрашњих дјела,
Б. Петровић

Министар Војни,
Војвода Пламенац”

За вријеме својег министровања у Црној Гори Богишић је издао 11 Наредби, са снагом закона ради организовања правосуђа, у циљу примјене ОИЗ-а.⁷¹ При раду на овим наредбама, Богишић се користио материјалом из анкете о правним обичајима, који се односи на процесно обичајно право. Сачинио је измјене и допуне другог издања ОИЗ-а које је проглашено Указом књаза Николе од 14. јануара 1898. године.⁷²

Богишић је 1894. сачинио и *Привремена њавила о ванбрачној дјеци*, која су третирана као Закон о ванбрачној дјеци. У њему је углавном кодификовано црногорско обичајно право из анкете о правним обичајима.⁷³

⁷¹ Видјети ближе: М. М. Вуковић: Валтазар Богишић као издавалац наредба. Ибид., стр. 132–135.

⁷² Видјети ближе: Ђ. Пејовић, Из преписке В. Богишића о припреми другог издања Општег имовинског законика. Историјски записи, 13(1960) XVII/1, стр. 147–165.

⁷³ Видјети ближе: Т. Никчевић, Богишићеве припреме за Закон о браку у Црној Гори. Анали Правног факултета у Београду, 6(1958) 4, стр. 470–479;

Богишић је, такође, читао и објашњавао апстрактна мјеста у ОИЗ-у члановима Великог суда. Организовао је четири нова окружна суда и вршио инспекције судова.⁷⁴ У новембру 1896. године предложио је књазу доношење закона о крађи, којим би се тјелесна казна (шибике) за крађу замијенила затвором.

Богишић је 1895 сачинио Споменицу о повишењу цијеле државне титулатуре црногорског господара са степена „величанство” на степен „краљевског височанства”. Ријеч је о расправи из међународног јавног права, која је историјски објаснила могућност подизања књажевске титуле „Величанство” на „Краљевско височанство”. Оно је услиједило тек након међународног признања Црне Горе као независне државе, на Берлинском конгресу 1878. године.⁷⁵

Богишић је као министар правде непосредно надзирао примјену Законака. Војвода Симо Поповић у својим мемоарима истиче да је требало доста труда уложити како би Богишић пристао да буде министар правде.⁷⁶ О томе, како је наговорио Богишића да се сагласи, између осталог, пише: „Како је Црна Гора сиромашна, мала државица и једноме Богишићу, и баш Богишићу ту је и части и славе доста, да он буде први министар правде, да он даде живота своме Имовинском законнику, који још и сада лежи неупотребљен, да препородите судове и дате им још потребне законе и уредбе”.⁷⁷ Потом слиједи описивање радњи које је Богишић преузео након што је прихватио овај високи државни положај: „Одмах је преузео уређење Великог суда, племенских и окружних судова, њих је похађао, давао им усмена и писмена упутства, издавао законске наредбе, сазивао је писаре окружних и племенских судова на Цетиње, објашњавао им Имовински законик и упућивао их њиховој примјени. По жељи књажевој, написао је одмах у почетку Закон о ванбрачној дјечи. По старом закону тражио се отац дјетету, који је

Т. Никчевић, Припреме за кодификацију породичног права у Црној Гори. Историјски записи, 13(1960) 4, стр. 705–738.

⁷⁴ Видјети ближе: Б. Чалија, Валтазар Богишић и његов допринос унапређењу судства у Црној Гори. Годишњак Правног фекултета у Сарајеву, 32 (1984), стр. 187–198.

⁷⁵ Споменица о повишењу цијеле државне титулатуре црногорских господара, Записи, бр. 13, Цетиње, 1935, стр. 16–26, 86–95.

⁷⁶ Војвода Симо Поповић, *Мемоари* [приредили Јован Бојовић и Новица Ракочевић], Цетиње – Подгорица, 1995, стр. 717.

⁷⁷ Војвода Симо Поповић, *ој цити*, стр. 718–719.

морао заведену ђевојку узети за жену или платити у фонд за ванбрачну дјецу стотину цекина. Књаз је нашао да је тај закон рђав јер су неваљалице гријешиле с ким било, а суду оптуживале момке и људе из бољих кућа или положаја да им је тања срамота”.⁷⁸

Богишић је био министар правде у књажевини Црној Гори од децембра 1893. до фебруара 1899. године, дакле, нешто више од пет година.

БОГИШИЋ – БИБЛИОФИЛ И ЗАВЈЕШТАЛАЦ

Богишић је био један од највећих библиофила у јужнословенским народима. Његова библиотека бројала је 18.000 књига, четрдесет девет славенских инкунабула, архив, графичку збирку сачувану у Цавтатском институту ЈАЗУ (сада Хрватска академија знаности и умјетности).⁷⁹

У једном писму од 1899. године, Богишић свом пријатељу наглашава да свуда има свог књижара од кога наручује дјела која треба, па и у Лондону, а жали се да га у Прагу нема, па га моли да му то обезбиди.

Богата библиотека, велики архив,⁸⁰ изузетно вриједна збирка припале су Цавтату на основу тестамена његове сестре Марије Поло. У Богишићевој библиотеци налази се, између осталог, један примјерак Душановог законика и један од пет сачуваних примјерака Которског статута, који је штампан почетком XVI вијека.

Сачувано је 9812 писама размијењених са 1141 особом, од којих су многи свјетски познати научници. Његова бројна писма откривају нам нпр. податак о преко 200 адреса научника у Паризу са којима је Богишић кореспондирао.

Као библиотекар, у Бечу је упознао најзначајније словенске личности у књижевности, науци и умјетности као што су: Франц Миклошич, Фрањо Рачки, Исмаил Ивановић Срзњевски, Ђура Дани-

⁷⁸ Ибид, стр. 721–722.

⁷⁹ Видјети ближе: И. Станош, Богишићева библиотека. Југославенски лист, 18(1935) 269, стр. 7. Стогодишњица рођења Др. Валтазара Богишића. Дубровачка трибуна, 7(1935) 274, стр. 2; Х. Муцић, Вриједност библиотеке др. Богишића у Цавтату. Југославенски лист, 17 (1934) 194, стр. 4.

⁸⁰ П. Шоћ: Богишићева библиотека, архив и музеј. Мисао, 10 (1928) XXVI/200, стр. 444–448; В. Новаковић: Богишићев архив. Библиотекар, 2 (1950) 4, стр. 359–363.

чић, Ватрослав Јагић и др. Дио грађе из Богишићевог архива објавили су: Körbler, Францев, Вуксан, Боровски, Соловјев, Јанковић, Недељковић, Мартиновић, Новак, Никчевић и др.

БОГИШИЋЕВ ДОПРИНОС ПОЗНАВАЊУ УСМЕНЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Иако је своју професионалну дјелатност углавном посветио правној струци, Богишић је објавио изузетно важну збирку под насловом: „Народне пјесме из старијих, највише приморских записа”⁸¹.

Међу Богишићевим рукописима сачуван је текст „Приповијетке морнарске” писан његовом руком.

Из оставштине Валтазара Богишића посебно издвајамо рукописну збирку прича која се сматра највећом и најпознатијом из дубровачке околине. Записи су настали постепено од 1875. до 1881. године. Збирка садржи 240 записа.⁸²

БОГИШИЋ ЗАКОНОПИСАЦ

ОИЗ је Богишићу омогућио положај једног од најистакнутијих законописаца Европе. Писан са највишим људским изражавањем, дјело је органски и морално недјељиво. До краја Богишићевог живота његово главно дјело остало је ненадмашно.

Богишић је у Законик унио установе које се налазе у народном обичају или су тек у зачетку, преовладавају установе које се налазе у другим модерним законцима и установе општег карактера.

⁸¹ Валтазар Богишић, Народне пјесме из старијих највише приморских записа, Књ. I, Гласник Српског ученог друштва, Књ. 10, Београд, 1878; М. С. Лалевић, Прилог проучавању бугарштица. Прилози проучавању народне поезије, 2(1935) 1, стр. 7–17; М. Бошковић-Сћулли, Народне приповијетке из Мостара. Записи Б. Богишића. Билтен Института за проучавање фолклора, 3(1955) стр. 57–84; Б. Д. Сувајџић, Народне пјесме из старијих, највише приморских записа, Сабрао и на свијет издао Валтазар Богишић (Књига прва, са расправом о, бугарштицама’ и с рјечником, Гласник Српског ученог друштва, Друго одељење, Књига десета, Биоград, 1878), ЛИО, Горњи Милановац, 2003. Књижевност и језик, 50(2003) 4, стр. 449–451.

⁸² Љиљана Маркс, Рукописна збирка приповиједака Балтазара Богишића између Балтазара између повијести и памћења, Зборник радова знанственог скупа „Богишић и култура сјећања”, Загреб, 2008.

Записано је да се бавио законодавним радом за Херцеговину и за Бугарску.⁸³

Богишића називају црногорским Трибонијаном (писцем чувене Јустијанове кодификације); „Бог дао, да и ово по народ црногорски по општу културу благодетно ново дјело доктор др В. Богишића, црногорског Трибонијана, и благодетним плодом уроди”, пише у Гласу Црногорца. У истом броју о ОИЗ-у се каже: „Новим Законом својим Црна Гора је добила онакав закон, са каквим се не много старије и моћније државе лако поносити не могу... Поникао је на рођеном домаћем земљишту своје и изникао је сам и себе у оној дивној господској форми која нам се у новој књизи црногорског законика данас приказује... Црна Гора била је до сада разглашена са свога јунаштва, а од данас биће разглашена у цијелом ученом свијету и са свога самосвојног законодавства”.⁸⁴

НАСТАНАК ОИЗ-А

Настанак ОИЗ-а⁸⁵ везује се за двије етапе – прва етапа је трајала од априла 1873. до јуна 1881. године и обухвата:

- а) састављање упитника са око 2000 питања;
- б) спровођење обимне анкете у Црној Гори, Херцеговини и сјеверној Албанији.
- ц) разматрање дотадашњих закона Црне Горе и примјена у пракси;
- д) сакупљање споменика старог права Грбальске жупе и судских исправа у Паштровићима;
- е) изучавање научне и стручне литературе;

⁸³ Јован Р. Бојовић, Један Богишићев нацрт закона о организацији привремене земаљске управе у Херцеговини, „Зборник Правног факултета у Титограду”, Титоград, 1985, 12–13; Александар Соловјев, Богишићев нацрт закона за херцеговачке усташе, „Споменик СКА”, ХСГ, Београд, 1939, 137–151; Ј. Р. Бојовић, Један Богишићев нацрт закона о организацији привремене земаљске управе у Херцеговини. Зборник Правног фекултета, 7(1985) 12–13, стр. 51–65; Ј. Р. Бојовић, Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији. Историјски записи, 38(58) (1985) 1, стр. 147–154.

⁸⁴ Глас Црногорца од 3. јула, 1888. године.

⁸⁵ Ј. Р. Бојовић: Усвајање текста Општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору. Подгорица 1992.

ф) састављање преднацрта ОИЗ-а.⁸⁶

Друга етапа траје од 1. јула 1881. до краја 1887. године и обухвата;

а) претресање сваког члана нацрта на око сто сједница у црногорском одбору за прегледање и претресање ОИЗ-а;

б) сачињавање дефинитивног текста ОИЗ-а;

ц) указ о његовом проглашењу од стране књаза.⁸⁷

У Извјештају књазу Николи од 22. фебруара 1874. године, Богишић, између осталог саопштава: „Мени треба прије свега израдити и определијелити основна начела, по којима ћу вршити задаћу, непрестаним обзиром на све главније теорије које господују у Европи, као и оне које су израђене законодавном практиком у Европи, не пуштајући ни на часак из ока особине законодавног субјекта тј. Црне Горе и Црногораца”.⁸⁸

Књажева жеља да се што прије дође до Законика није се тако брзо испунила. У Гласу Црногорца од 14. јуна 1875. године, између осталог, пише: „Данас је дошао законписац Г. Богишић и донио израђене законе за земљу нашу. При самоме закључку листа дознали смо да ће се идуће нећеље састати мала народна скупштина, на коју ће се изабрати један одбор да ове законе прегледа и претреса. А по томе о маломе Госпођидну сазваће Њ. Св. књаз велику народну скупштину за проглашење закона”.

⁸⁶ Видјети ближе: (О доласку Др Балтазара Богишића на Цетиње ради израде грађанског законика за Црну Гору). Глас народа, 3(1873) 3, стр. 24; (План рада Балтазара Богишића на законодавству Црне Горе). Глас Црногорца, 1(1873) 10; Законска радња г. Богишића. Глас Црногорца, 2 (4. X 1874) 1, стр. 1–2.

⁸⁷ *Петар Ђ. Стојановић*, Настајање савременог правау Црној Гори, [серија ЦАНУ Поседна издања, књ. 25], *Подгорица*, 1991; *Јован Р. Бојовић*, Усвајање текста Општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору, *Подгорица*, 1992; *Косто Војновић*, *Црногорски законик*, „Мјесечник”, за јул, Загреб, 1888; *Косио Војновић*, Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору обзиром на остало црногорско законодавство, „*Раг ЈАЗУ*”, бр. 96, Загреб, 1889, 1–109; *Андра Ђорђевић*, Општи имовински законик за књажевину Црну Гору, „*Бранич*”, бр. 15–22, *Београд*, 1888; *Нико С. Марџиновић*, Валтазар Богишић. I. Историја кодификације црногорског имовинског права, *Цетиње*, 1958.

⁸⁸ Извјештај Валтазара Богишића Књазу Николи о раду и основним начелима на састављању Законика (22. фебруар / 7. март 1874), Валтазар Богишић, Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору, *Подгорица* 2004, стр. 247.

Нема сумње да је књаз пожуривао Богишића. Међутим, рад је био тежак и обиман, па је Богишић на припреми ОИЗ-а радио око 15 година. Овај законик чини част Богишићу, али и књазу који је дао иницијативу да се „ово дјело створи”. Као врстан правник и филолог, Богишић се при писању Законика држао оне Јерингове мисли по којој законодавац ваља да мисли као филозоф, а да говори као сељак. У француској литератури је изражено мишљење да је чувени Француски грађански законик од 1804. године ремек-дјело стила. То се може односити и на Општи имовински законик, ако се има у виду књижевност написану на језицима ових простора.

На припреми Законика Богишић је радио одговорно, систематично, предано. Он је у ОИЗ-у таксативно набројио главне установе од народног значаја. То су: Право прече купње међу ближиком (чл. 47–64); о натапању земље (чл. 122–132); о потоцима и сплакама (чл. 133–135); о животињи датој у наполицу, под кесим на изор (чл. 213–328); о радњи и помоћи на узајамницу и без узајамнице (чл. 341–347); о супони (чл. 442–445); о спрези (чл. 446–456); о домаћој заједници (чл. 686–708).

Грађу за Законик узео је из: усмених извора (распитивање вјештих људи), писаних извора (изучавање аката, протокола, закона) и непосредних опажања. Сабрао је око 2000 питања о животу Црногораца и других народа. Прегледао је архивски материјал Сената, окружних начелстава и капетанских судова. Проучио је Петров законик и Данилов законик. Присуствовао је суђењима. Размотрио и искористио богату заоставштину и начела римског права. Исто важи за савремено западноевропско законодавство.⁸⁹

При изради ОИЗ-а, Богишић се неспорно ослонио на обичајно право и правну свијест црногорског народа, али и на пројекте цивилних кодекса онога времена. У том смислу посебно истичемо: Нацрт швајцарског законика, кантоналне законике (Џоде де Грисонс и Циришки кодекс), Грађански законик Калифорније и др. ОИЗ је, такође, рађен под снажним утицајем турске Мецеле,⁹⁰ и то

⁸⁹ Видјети ближе: Сурја Пуповци, Богишић, Живот и дјело, Подгорица, 2004.

⁹⁰ Видјети ближе: В. Блајојевић: Др Валтазар Богишић. Бранич, 22(1934) 12, стр. 677–679.

специфично по систему, терминологији,⁹¹ садржини, али и по рјешењима појединих правних института. Неспоран је утицај и шеријатског права на црногорске правне обичаје у погледу: натапања земаља, подлога, кесима, давања земље у наполицу и аманета.⁹²

Многе установе стварног и облигационог права урађене су по утицајем тек донијетих грађанских кодификација. Богишић је, такође, консултовао чланове српске, мађарске, јапанске и берлинске комисије који су радили на својим законским текстовима.⁹³

Формиран је Одбор за прегледање и претресање цијеле основе Законика. Чланови одбора су били: царско-руски правни државни савјетник и редовни професор универзитета др Валтазар Богишић, као предсједник и саставилац, и одборници: војвода Ђуро Матановић, члан Великог суда и Државног савјета; Јагош Радовић, члан Великог суда и Гавро Вуковић, члан Великог суда. Писар за прво читање Нешо Зековић, а за друго Симо Мартиновић, учитељ. Од одборника из Црне Горе само је Гавро Вуковић био правник.⁹⁴

На Његушима, Цетињу и Ријечи Црнојевића организовао је читање ОИЗ-а (одржано преко сто сједница). Прво читање је обављено у три наврата: на Његушима од 1/13. јула до 4/16. јула 1881. године (8 сједница); на Цетињу од 16. септембра до 5. октобра 1881. године (25 сједница); на Цетињу од 14. децембра 1881. до јануара 1882.

⁹¹ Марко Самарџија, о избору Балтазара Богишића, опћелексихких и терминолошких рјешења у Општем имовинском законуку за Књажевину Црну Гору, Зборник радова знанственог скупа „Богишић и култура сјећања”, Загреб, 2008.

⁹² Мехмед Беговић, *Сличности између Мецелле и Ойшијеи имовинској законика за Црну Гору*, „Прилози за оријенталну филологију и историју југословенских народа под турском владавином”, V/1954–55, Сарајево, 1955, 33–42.

⁹³ Извјештај Валтазара Богишића министру просвјете Русије у боравку у Паризу, Бечу и Берлину, читању пројекта Законика и расправе о њему са тамошњим стручњацима (12/24. јул 1884), Валтазар Богишић, Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору, Подгорица 2004, стр. 290.

⁹⁴ Н. С. Мартиновић: Валтазар Богишић, 1. Историја кодификације црногорског имовинског права. Цетиње 1958 (с библиографијом); Јован Р. Бојовић, Рад одбора за усвајање Општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору, [у:] Стогодишњица Општег имовинског законика за Црну Гору [зборник радова, серија ЦАНУ Научни скупови, књ. 19], *Титијораг*, 1989, 125–145; Ј. Р. Бојовић: Усвајање текста Општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору. Подгорица 1992.

године (31 сједница). Једна од ових 64 сједница била је у Двору, код књаза Николе (сједница од 9. јануара 1882).⁹⁵

Друго читање је обављено на Цетињу 10/22. јула до 26. септембра 1885. године на 35 сједница, од којих су 7 биле у Двору, код књаза Николе (двије од 3. августа, једна од августа, двије од 12. августа, једна од 13. и једна од 16. августа 1885. г). Сједницама од 12. и 13. августа присуствовали су, поред књаза Николе, и војвода Божо Петровић, војвода Станко Радоњић и књаз Петар Петровић.⁹⁶

Треће читање је обављено на Ријеци Црнојевића, од 2. до 11. децембра 1885. године. Одржано је 10 сједница. Овом читању су присуствовали само Богишић и књаз Никола.⁹⁷

У годишњем Извјештају министру народне просвјете Русије, од 15. маја 1882. Богишић саопштава: „Каква је ту улога чланова Комисије, нијесу ли они у њој сасвим пасивни? Никако! Имао сам срећу да будем у околностима у којима се треба објашњавати с паметним и искусним личностима, али неупознатима с правним теоријама. Они не само да су схватили најфиније финесе правила него су знали да јасно дају своје мишљење колико су та правила примјењљива у црногорским околностима”.⁹⁸

⁹⁵ Н. С. Мартиновић: Валтазар Богишић, 1. Историја кодификације црногорског имовинског права. Цетиње 1958 (с библиографијом); *Јован Р. Божовић*, Рад одбора за усвајање Општега имовинског законика за Књажевину Црну Гору, [у:] Стогодишњица Општег имовинског законика за Црну Гору [зборник радова, серија ЦАНУ Научни скупови, књ. 19], *Титоград*, 1989, 125–145.

⁹⁶ Н. С. Мартиновић: Валтазар Богишић, 1. Историја кодификације црногорског имовинског права. Цетиње, 1958. (с библиографијом); *Јован Р. Божовић*, Рад одбора за усвајање Општега имовинског законика за Књажевину Црну Гору, [у:] Стогодишњица Општег имовинског законика за Црну Гору [зборник радова, серија ЦАНУ Научни скупови, књ. 19], *Титоград*, 1989, 125–145.

⁹⁷ Н. С. Мартиновић: Валтазар Богишић, 1. Историја кодификације црногорског имовинског права. Цетиње, 1958. (с библиографијом); *Јован Р. Божовић*, Рад одбора за усвајање Општега имовинског законика за Књажевину Црну Гору, [у:] Стогодишњица Општег имовинског законика за Црну Гору [зборник радова, серија ЦАНУ Научни скупови, књ. 19], *Титоград*, 1989, 125–145.

⁹⁸ Годишњи Извјештај Валтазара Богишића министру Народне просвјете Русије (15/27. мај 1882), Валтазар Богишић, Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору, Подгорица 2004, стр. 284–285.

Послије ових активности, Богишић је отишао у Париз, гдје је израдио дефинитивни текст Законика. Потом је предложио и текст Указа.

ПРОГЛАШЕЊЕ ОИЗ-А

Четири године прије проглашења Законика, Богишић је добио сагласност књаза Николе да штампа хиљаду примјерака Законика. Руске власти су 1877. године два пута продужавале Богишићу боравак у иностранству због одлагања проглашења Законика.

Богишић је прву скицу Законика изложио на Цетињу још 1875. године пред књазом и Сенатом.⁹⁹ Разговори са сенаторима трајали су око два и по мјесеца. Највећи дио послова у погледу ОИЗ-а обављао је у својој приручној библиотеци у Паризу.

Године 1881. године на Његушима је подвргао критичком испитивању својих пет рукописних књига о Законнику. То је за посљедицу имало: више од четвртине измјена техничких термина, нових 360 чланова и шеста књига рукописа.

Након тога услиједило је у више недјеља тзв. „Берлинско читање” нацрта ОИЗ-а и договор са Нојбауером, секретаром Комисије за израду Њемачког грађанског законика.¹⁰⁰

Посљедње читање рукописа Законика обављено је 1885. године. Штампање Законика завршено је у децембру 1877. године након десет коректура текста.

О свом мукотрпном послу на Законнику објавио је у Паризу 1875. године рад под називом: „Писмо једном пријатељу”.

⁹⁹ Бранко Павићевић, Богишићеве припреме за израду Општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору, „Историјски записи”, бр. 1–2, Подгорица, 1998, 15–41; Реферат Валтазара Богишића о начелима за израду Грађанског законика поднесен Књазу Николи и Сенату (19/31. јун 1875), Валтазар Богишић, Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору, Подгорица 2004, стр. 258; Бранко Павићевић, Улога књаза Николе у припреми текста ОИЗ, „Зборник Правног факултета”, година XXII/XXIII, Подгорица, 1998/1999, 91–28; Јован Р. Бојовић, Усвајање текста Општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору, Подгорица, 1992.

¹⁰⁰ Валтазар Богишић књазу Николи (9/21. јула 1881, стр. 272; Извјештај Валтазара Богишића министру просвјете Русије у боравку у Паризу, Бечу и Берлину, читању пројекта Законика и расправе о њему са тамошњим стручњацима (12/24. јул 1884), Валтазар Богишић, Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору, Подгорица 2004, стр. 290.

У јавности се мало зна о чину проглашења ОИЗ-а. Остало је записано да су се 26. априла 1888. године у девет ура огласила велика звона ради Божије службе поводом проглашења Грађанског законика.¹⁰¹ Проглашење је обављено у Биљарди, свечано окићеној за ту прилику. У Биљарди су били: митрополит, државни савјетници, министри, чланови Великог суда и остали главари у пуној униформи. У исто вријеме постројено је једно одјељење војске у парадни испред Манастира. Након службе Божије књаз Никола са пратњом одлази у Биљарду гдје су били и заступници страних сила у пуној униформи.

У Биљарди је предсједник Државног савјета и министар унутрашњих дјела годподин Божо Петровић прочитао књажев указ којим се Грађански законик у живот уводи, а затим је књаз Никола потписао Законик и ставио на њега свој печат. Након тога је извршена почасна палба из 21 топа, а војници су ставили оружје „пред прсје”. Потом је књаз Никола изашао са пратњом испред Манастира међу народ и прочитао бесједу којом је народу црногорскоме објавио проглашење Грађанског законика. У бесједи, између осталог, саопштава: „Црногорци! Уводећи у живот овај грађански законик и дајући му снагу, ја вам заповиједам, свима и сваком, да му се покоравате. Пред овим законом да умукне свачија воља, а нека се чује само воља његова, воља закона. Из њега нека се разлијева правда на све оне који право чине, а нек се под снагом његовом крше и ломе сви који му се опиру, који криви чине: он нек је моћна заштита невиности која је у опасности да пострада, а неумољив бич насиљу и самовољи која од обијести или злонамјерно хоће зла да чини. Од свих власти, а нарочито од судија, најстроже захтијевам да су строги и савјесни вршиоци закона и да у примјени законских одређења не гледају ни ко је ко, ни ко се како зове, ни ког је рода и племена ни који положај заузима, ни којим се крстом крсти или се не крсти”.¹⁰²

Записано је да је Његово Височанство извољело јавити по жици Богишићу да је његов Имовински законик проглашен онако свечано као што доликује како Црној Гори и њеном господару, тако и великом дјелу и његовом умнику. Господар је Богишићу у Па-

¹⁰¹ Глас Црногорца, бр. 18. од 1. маја, 1888.

¹⁰² Глас Црногорца, бр. 18 од 1. маја, 1888.

риз послао брзојав сљедеће садржине: „Екселенцијо, на данашњој свечаној скупштини народа црногорског прогласио сам Мојој земљи, дјело вашег неуморног труда и пространог знања. Честитајући Вам на успјеху, ја Вам у знак Мојега особитог признања удјељујем велики крст Даниловог реда I степена”.¹⁰³

Богишић се захвалио Његовом Височанству, такође, брзојавом сљедеће садржине: „Вјечито сам захвалан Вашему Височанству на високој почасту којом сте ме извољели одликовати и честитам Ви славу коју сте стекли јучерашњом светковином”.¹⁰⁴

Колики је значај Грађанског (имовинског) законика за једну земљу најбоље ће посвједочити Наполеонове ријечи изговорене на Св. Јелени у тренутку процјене посљедица своје јединствене авантуре: „Моја права слава није у томе што сам добио четрдесет битки; Ватерло ће избрисати сјећање на толике побједе. Оно што ништа неће избрисати, оно што ће вјечито живјети, то је мој Грађански законик”. Његове ријечи су се добрим дијелом обистиниле јер његов законик и даље живи: за ширење француског утицаја и угледа на страни учињено је много више „него Наполеонове војничке подвизи”.

Поводом проглашења ОИЗ-а, у часопису *Обзор*, између осталог пише: „Садашњи владар Црне Горе, јуначки кнез Никола I, тим је чином и опет уплео нов лист у ловорику којом ће га повијест окрунити за велике заслуге што их је стекао за свој народ и домовину. Док у других балканских држава опажамо стање које је све друго прије него ли нормално, дотле гледамо у Црној Гори, тој обеолутистичкој Црној Гори, такав лијепи, такав успјешни развој унутрашњег стања, који је с једне стране свакога Славена напунио чувством радости, ради којег би с друге стране Црној Гори могле завидити и многе државе, које уживају у благодети западне културе. Име Николе I забиљежиће каснија повијест Црне Горе залтним писменима на страницама славне и јуначке своје згодовине”.¹⁰⁵

НАЗИВ ЗАКОНА

Овај се имовински Законик зове општи ради тога што садржи правила општијих имовинских послова и прилика, обичних мање-

¹⁰³ Глас Црногорца, бр. 18 од 1. маја, 1888.

¹⁰⁴ Глас Црногорца, бр. 18 од 1. маја, 1888.

¹⁰⁵ *Обзор*, бр. 109. из 1888. године.

више свим Црногорцима у правном промету, како између себе, тако и с иностранцима.¹⁰⁶

У историји често су владари били неправедни према творцима великих кодекса тако што су називали законе по себи, а не према творцима тог закона. Сјетимо се само Хамурабијевог законика, Јустинијанове кодификације, Душановог законика, Наполеоновог кодекса итд. Књаз Никола ту привилегију није узео за себе, па се ОИЗ често у прошлости и данас заслужено назива према његовом творцу – Богишићев законик.

САДРЖАЈ ОИЗ-А

ОИЗ садржи шест дјелова: „Уводна правила и наређења”; „О властини” и другим врстама права укоријењених у ствари”; „О куповини и о другим главнијим врстама уговора”; О уговорима уопште, као и о другим пословима, дјелима, приликама од којих дугови потјечу; „О човјеку и о другим имаоницима као и својевласти и у опште о располагању у имовинским пословима”, „Објашњења, одређења и допуне”. Овај законик, према општем мишљењу, представља најбољу законодавну творевину на тлу бивше Југославије. Преведен је на шест страних језика. О њему је написано мноштво стручних радова на нашем и страним језицима. Чини част Црној Гори и његовом творцу. Познати цивилиста проф. Михаило Константиновић је о Законику још 1933. године изрекао: „Постоји у нашој земљи један законик о коме се врло мало говори, а који је један од најбољих на свету: то је Богишићев Општи имовински законика за Црну Гору”.¹⁰⁷

Има једна неправда која се Богишићу деценијама наноси тиме што се углавном понавља да Законик садржи само одредбе о стварном и облигационом праву. Тиме није саопштена цијела истина. Наиме, тачно је да су у ОИЗ-у преовлађујуће регулисани стварноправни и облигационоправни односи, али и други имовински односи, истина, са мањим бројем одредаба. Но, због тога не треба бити неправедан, тврдећи да су у Законику регулисани

¹⁰⁶ Чл. 768. Општег имовинског Законика за Књажевину Црну Гору.

¹⁰⁷ Видјети ближе: Михаило Константиновић, *Југословенски ираћански законик*, „Правни зборник”, бр. 1–3, Београд, 1933.

само двије врсте односа. Зато потенцирамо да у ОИЗ-у имамо регулисане и неке:

1) уставноправне односе (нпр. одредбе о ступању закона уопште и њихово објављивање, о забрани ретроактивности дејства закона (тзв. дејство „натрашке”), ови односи су данас регулисани у Уставу Црне Горе;

2) односе са међународним елементом (нпр. одредбе о узајамној примјени земаљских и иноземних закона); то је данас у праву Црне Горе предложено да се регулише Закон о међународном приватном праву;

3) односе који у модерним грађанским законима представљају општи дио грађанског права (нпр. одредбе о бројним имаоцима и имаоцима права, одредбе о имовини уопште, итд.);

4) породичноправне односе (нпр. одредбе о малољетницима и старатељству, о књигама рођених вјенчаних и умрлих, одредбе о домаћаој заједници – кући); неки од ових односа су данас регулисани Породичним законом Црне Горе;

5) привредноправне односе (нпр. одредбе о ортаклуку и о друштву имаонику); добар дио ових односа је данас регулисан Законом о привредним друштвима Црне Горе.

6) Односе настале поводом ствари насталих у државној својини (ови односи су данас регулисани Законом о државној имовини Црне Горе);

7) Одредбе поступовног – процесног карактера (нпр. одредбе о проглашењу несталих лица за умрле); ови односи су данас регулисани Законом о ванпарничном поступку Црне Горе.

Да закључимо: норме које уређују стварноправне односе (својина, залога и службености) и облигационе правне односе (уговори, проузроковање штете, јавно обећање награде, незвано вршење туђих послова, неоправдано користовање туђим и др.) су преовлађујуће норме у ОИЗ-у. Други имовински односи су регулисани у знатно мањој мјери, али су веома значајни.

ЈЕЗИК У ОИЗ-У

У Законику је употријеђљен чисти народни језик у научној, а неки су додали и елегантној форми, какве у дотадашњим законима није било. На предавању у руском филолошком друштву Петровградског универзитета, које је одржао 13. јануара 1887. годи-

не, Богишић, између осталог, каже: „Што се тиче облика, старао сам се, да језик буде прост и народан, избјегавајући у истоме, колико се год могло, обрте и ријечи, које су узајмили књижевници из иностраних језика” или их начинили по духу тијех језика. За стил у Законику, узео сам за главно правило то: да ме народ може добро разумјети; и, кад би год сувишна сажетост морала довести нејасност, ту сам се волио изложити укуру, да сам многорјечив. Тако исто, и с једнога другог гледишта, нијесам запињао, да учврстим исто законско правило на више мјеста, кад год је то погледом на разумљивост до потребе било”.

Познавање народног говора, савјесно испитивање језика, одмјереност у избору ријечи су особине које су красиле Богишића. Често је ишао и до суптилности при опредјељивању два могућа израза. Тако је нпр. дао предност термину „уговор” над термином „погодба”, термину „уговорник” над термином „уговарач”, термину „дар” над термином „поклон”, термину „посуда” или „наруч” над термином „послуга”, термину „имаоник” или „ималац” над термином „носилац”.¹⁰⁸

У ОИЗ-у има много термина које је Богишић унио из краја из којег води поријекло. То су нпр. термини: преинака, иноземство, увјет, оток, натјецати, пријелат, запријеке, тварно, доиста, пријенос, унаточ, подузетник, безувјетно итд. Неки од термина из ОИЗ-а нијесу имали већег одјека, нпр: влаштина, власнички преузам, застава, куповати на обид, обир, одвлачник, потражни одузам, презастава, тварна ствар, тварни део итд.

Био је велики познавалац књижевно-језичке норме. Међутим, у ОИЗ-у је тешко било заобићи ондашње приличне језичке разлике између књижевног и народног језика. Академик Бранислав Остојић тврди да је то „у ствари, коине црногорских говора са примје-

¹⁰⁸ Видјети ближе: Милош Д. Луковић, Богишићев Законик, Београд, 2009; М. Луковић, Генеза терминологије Општега имовинског законика. Анали Правног факултета у Београду, 52(2004) 1–2, стр. 229–265; М. Луковић, Језичко обликовање Општега имовинског Законика. Архив за правне и друштвене науке, 90(2004) 3–4, стр. 241–288. М. Луковић, Решавање терминолошких питања у изради Општега имовинског законика. Анали Правног факултета у Београду, 52(2004) 3–4, стр. 539–569.

сама других дијалектских структура, као нпр. с говорима дубровачке регије”.¹⁰⁹

КРИТИКЕ ОИЗ-А

По ступању на снагу ОИЗ-а објављено је преко 300 приказа, критика и осврта на овај законски текст у европским часописима. Наравно да ни ово дјело није остало без критика, иако су позитивне оцјене о њему доминантне. Примједбе су се односиле углавном на распоред материје у Законику, на систематику Законика, која није на висини његове теоријске дубине, досљедности језика, излагање материје на више мјеста. Ровињски нпр. сматра да одредбе о наводњавању и неке друге одредбе нијесу потпуно у складу са обичајима који владају у Црној Гори.¹¹⁰ Неки Богишићу замјерају то што је учнио одређене уступке конзервативним, братсвеничким и племенским установама које су отежавале правни промет. У том смислу: Леградић,¹¹¹ Булајић,¹¹² Констренчић¹¹³ и други. На потпуно другој страни су Живојин Перић,¹¹⁴ Михаило Константиновић¹¹⁵ и др.

¹⁰⁹ Бранислав Остојић, О језичкој структури ОИЗ за Књажевину Црну Гору с посебним освртом на његову лексичку и творбenu семантику, „Зборник Правног факултета”, година XXII/XXIII, Подгорица, 1998/1999, стр. 125.

¹¹⁰ П. Ровински, Имущественный законникъ Черногории 1888 года и его отношение къ народной жизни и обычному праву, „Юридический вѣстникъ”, Томъ XII, Книга вторая (октябрь), Москва, 1892. и Томъ XII, Книга четвертая (декабрь), Москва, 1892.

¹¹¹ Леградић Рудолф, Дјело и поглед на свијет Валтазара Богишића, Историјски записи, Књига VIII, свеска 4–12, Цетиње, 1952, стр. 201–220.

¹¹² Жарко Булајић, Аграрни односи у Црној Гори, Титоград, 1959. Велика енциклопедија „Ларус” 1971 – Општа енциклопедија Larousse. Том 1, Београд, 1971.

¹¹³ М. Костренчић, Богишић Балтазар Др У: Народна енциклопедија: српско-хрватско-словеначка. Загреб (1926), стр. 236–238; М. Костренчић (М. Ко.): Богишић, Валтазар (Балтазар, Балдо). У: Енциклопедија Југославије, 1. Загреб 1955, стр. 635–636; М. Костренчић (М. Ко.): Богишић, Валтазар (Балтазар, Балдо). У: Енциклопедија Југославије, 2. Загреб 1982, стр. 25–27.

¹¹⁴ Перић Живојин, Метод В. Богишића код израде Имовинског законика за Црну Гору, Бранич, Београд, бр. 3/1931, стр. 83–90.

¹¹⁵ Михаило Константиновић, *Идеје Валтазара Богишића о народном и законском праву*, „Анали Правног факултета у Београду”, бр. 3–4, Београд, 1982, стр. 422–433.

Неки су, попут Ханела¹¹⁶, Леонтовичева¹¹⁷ оспоравали Богишићу методолошке елементе истраживања и систематизацију. Замјерају му и да је у нормама ОИЗ-а многорјечив чиме је, према њиховом мишљењу, изневјерио начело краткоће.

Некадашњи професор Правног факултета у Београду Андра Ђорђевић у свом раду „Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору”, објављеном у часопису Бранич 1888. године, критикује одступања система црногорског закона од научног система, јер се на може довољно оправдати „растурање општих одредби из првог дијела у шести, као ни стављање правила о уговорима последице појединих врста ових... Подесније је за црногорског судију „да му сва наређења о једном истом предмету груписана и сређена него растурена. Међутим, Андра Ђорђевић неизмјерно хвали Богишићев језик и стил: „простота и ванредна јасноћа стила Богишићева, је што већ плијени, кад читате овај Законик... и тако је овај рад Богишићев, према радовима Вуковим и Даничићевим нужна допуна цјелине.”¹¹⁸

У Писму из Петровграда из 1888. године, Богишић саопштава Кости Војиновићу да му је један познавалац језика са којим се консултовао у вези рукописа Законика узвикнуо и рекао: „Ово ти је, богами, као народна пјесма.”¹¹⁹

ОИЗ КАО УЏБЕНИК И КАО ПРИРУЧНИК

ОИЗ је од изузетне важности за нашу правну културу. Сиромашна земља, каква је била Црна Гора с краја IX вијека, могла се подичити са модерним грађанским закоником, трајном вриједношћи наше правне културе.

¹¹⁶ J. Hanel, Kritički pogled na djela o slavenskom pravu. Rad JAZU, 1875, 32, стр. 175–197; 33, стр. 208–227. J. Hanel, Мјесећник Правничког друштва у Загребу, 1(1875) 4, стр. 138–144; 5, стр. 179–186; 6, стр. 226–232; J. Hanel Предтечна опазка на „primjedbe” g. Bogišića. Мјесећник правничког друштва у Загребу, 3 (1877) 7, стр. 345–346.

¹¹⁷ Ф. Леонтович, Замјетки о разработкы обычног права, „Журналь Мин. Нар. Просвещения”, июль 1878, часть СХСУШ, С.-Петербургъ, 1878.

¹¹⁸ Андра Ђорђевић, Општи имовински законик за књажевину Црну Гору, „Бранич”, бр. 15–22, Београд, 1888. стр. 680.

¹¹⁹ Нико С. Мартиновић, Валтазар Богишић. I. Историја кодификације црногорског имовинског права, Цетиње, 1958. стр. 204.

Према мишљењу многих писаца дио Законика има карактер уџбеника и приручника. При састављању Законика, Богишић је увијек мислио, поред осталог, на државу којој је намијењен и кадар који треба да га примјењује. Стога је на крају Законика, као његов посљедњи дио, унио посебан дио: објашњења, одређења, допуне.¹²⁰ Оваква систематика урађена је под утицајем Грађанског законика Калифорније.

Према мом мишљењу највећа вриједност ОИЗ-а је у томе што то дјело у цјелини представља непревазиђени и трајан уџбеник и приручник за све генерације правника у Црној Гори и стручњачке сродних дисциплина. И много шире – правници би рекли *erga omnes* дејство. Као Законик ОИЗ је важио 58 година, не рачунајући примјену тзв. правних правила. Као уџбеник важи трајно. Други уџбеници га не могу ни преиначити ни замијенити, могу му, ипак, објаснити разум и смисао.

У Загребачком правничком часопису „Мјесечник” из 1888. године, професор Правног факултета у Загреду Коста Војиновић, између осталог пише: „Читајући црногорски Законик, човјеку се отвара срце кад види наш красни језик, употријебљен тако савршено у замашном законодавном дјелу... Он ће остати са овог гледишта за дуго вријеме узором, у који ће се имати угледати Југословени кад буду састављали законе... А није могло бити другачије са Закоником, који је био одређен за државу, чији јуначки владари су истакнули на књижевном пољу кано узор пјесници „Горског Вијенца” и „Балканске Царице”, чији народ знао је бранити, са својих клисура уз благочасног крста и оно слободе златне”.¹²¹

ПРИМЈЕНА ОИЗ-А

Богата литература о ОИЗ-у првенствено се тиче теоријске обраде његових института, а о његовој примјени у пракси је исувише мало писано. Готово да су изостала значајнија истраживања о томе колико је овај монументални кодекс, којег сматрају врхом наше правне културе, одговорио потребама, народа за који је донијет.

¹²⁰ Marko Petrak, *Imovinskopравне regulae iuris u Bošićevu zakoniku i njihovo aktuelno značenje*, Zbornik radova znanstvenog skupa „Bogišić i kultura sjećanja”, Загред, 2008.

¹²¹ Косто Војиновић, *Црногорски законик*, „Мјесечник”, за јул, Загред, 1888.

Петар Стојановић је један од ријетких који се бавио примјеном ОИЗ-а. Он између осталог пише: „Посебно је значење ОИЗ-а у томе што је као велико и прогресивно дјело, учинио напор да једно изразито заостало и од цивилизованог свијета изоловано подручје тргне из вјековне летаргије и да га како формално-правно тако и материјално-правно подигне на ниво културних народа”.¹²²

Професор на катедри упоредне јуриспруденције у Оксфорду Фредерик Поллок је у некрологу поводом Богишићеве смрти забиљежио и анегдоту, коју је чуо од Богишића, о томе да је један његов пријатељ који је управљао дијелом територије у Македонији без икаквих притужби примјењивао ОИЗ на свом подручју.¹²³

ПРЕВОДИ ОИЗ-А

ОИЗ је преведен на 6 језика. У оригиналу ријеч је о сљедећим преводима:

1. Code general des Biens, pour la principaute de Montenegro de 1888, traduit par Rodolphe Dareste, membre de l'Institut, conseiller a la Cour de Cassation, et Albert Riviere, ancien magistrat, etc. Paris, imprimerie Nationale, 1892.

Public par le Comite de Legislation etrangere et imprime aux frais de PEtat, sur l'ordre de M. le Garde des sceau.

2. Codigo general de los Biepez, traducido por Gustavo Inglesias. Madrid, 1803. „Coleccion de las Instituciones politicas y juridicas de los Pueblos modernos, dirigida por al Excmo Sr Don Vicente Romero y Giron, y Don Alejo Garcia Mareno. Tomo X Madrid, Jose Gongora y Alvarez 1893.

3. Allgemeines Gesetzbuch fiber Vermogen fur das Fiirstenthum Montenegro. In die deutsche Sprache tiberragen und mit einer Einleit ung verschen von Adalbert Shek, Ober-tgerichtsrath bei dem Obergericht fur Bosnien und die Herzegovina in Sarajevo. Berlin, Carl Hay mans Verlag, 1893.

¹²² Петар Ђ. Стојановић, Примјена општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору (1888), [у:] Гласник Одјељење друштвених наука ЦАНУ, књ. 5, Титоград, 1987, 7–67.

¹²³ Далибор Чепуло, Балтазар Богишић и енглеска школа повијесне поредбене јуриспруденције, Зборник Правног факултета у Загребу, бр. 45/1995, стр. 317–348.

4. *C o d i c e civile pel Montenegro*, tradotto da Antonio Martecchini i. v. Consigliere aulico, presidente del Tribunale circolare di Cattaro. Spalato 1900.

5. *Общій имущественній Законникъ для Княжества Черногорского*. Переводъ М. Т. Кусакова, под редакциею В. Д. Спасовича. Петроград 1901.

Недавно је ОИЗ преведен на енглески језик.

Француски и њемачки превод ОИЗ-а имају доста добре предговоре, док шпански превод нема оригиналног предговора, већ је у ту сврху преведена Богишићева брошура о ОИЗ-у.

УТИЦАЈ ОИЗ-А НА САВРЕМЕНО ЦРНОГОРСКО ЗАКОНОДАВСТВО

Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору је снажно утицао на рјешења Закона о облигационим односима Црне Горе од 2008 г., као и на рјешења Закона о својинско-правним односима Црне Горе од 2009. г.

Законописци су се трудили да при формулисању појединих одредаба буду што прецизнији. Ово се нарочито односи на систематику законског текста, али и на елеганцију, сажетост, краткоћу његових одредаба, као и на љепоту језика. Друкчије не би ваљало ако се има у виду да да су ови, али и бројни други имовински закони рађени по узору на тако познати Општи имовински законик.¹²⁴

ОСТАВКА БОГИШИЋА НА ПОЛОЖАЈ МИНИСТРА ПРАВДЕ

Након проглашења ОИЗ-а, Богишићу је понуђено мјесто професора римског права на Московском универзитету, али је он то одбио. Године 1899. године, руска влада је Богишића пензионисала на његову молбу и по том основу одобрила му износ у висини пуне плате и још 20000 рубаља као награду за успјешан рад. У ствари, Богишић је 31. марта 1891. године примио у Амбасади Руске империје у Паризу 59000 франака, што приближно одговарава вријед-

¹²⁴ Миодраг Орлић, Југословенски законик о облигацијама (од ОИЗ-а за Књажевину Црну Гору до скице проф. Михаила Константиновића за Законик о облигацијама и уговорима), „Зборник Правног факултета”, година XXII/XXIII, Подгорица, 1998/1999, 99–118. Миодраг Орлић, *Утицај Богишићевих дела на наше законодавство*, „Архив за друштвене и правне науке”, бр. 1–2 (јануар–јун), Београд, 2006, 759–787.

ности 20000 рубаља. Пензионисан је у звању првог руског савјетника и професора Универзитета. Александар Соловљев у свом раду „О животу и раду Валтазара Богишића”,¹²⁵ износи податак о томе да је руска влада сносила трошкове око писања ОИЗ-а у износу од 160000 рубаља јер је сматрала да је „то један дио њене мисије на Балкану”, како се изразио представник руског министарства иностраних дјела у Одбору који је 9. фебруара 1889. године доносио одлуку о Богишићевој награди.

Половином 1892. године Књаз Никола је понудио Богишићу положај министра правде Књажевине Црне Горе. Богишић је сагласност књазу Николи дао у дворцу на Крушевцу у Подгорици. О том сусрету Симо Поповић, који је био свједок сусрета, у својим мемоарима, између осталог, пише да је књаз Никола угледавши Богишића узвикнуо: „Побијелише ми очи гледајући низ цаду, ни озеба сунце не чекаше овако жељно као ја мога првог министра правде”.¹²⁶

Начелни договор око преузимања министарског положаја постигнут је у Дубровнику крајем децембра 1892. године на састанку војводе Гавра Вуковића, министра иностраних дјела Књажевине Црне Горе и Валтазара Богишића. Преговори су настављени у више наврата у раздобљу од почетка јануара до почетка априла 1893. године када је потписан Уговор о којем је било ријечи. Истовремено, књаз Никола је Богишићу одредио и пензију од једне хиљаде франака у злату за годину „док је жив”, која није могла бити већа због „сиромашних средстава црногорске благајнице и која не може имати ни најмањег уплива на пенсије” које је Богишић од других држава примао или које ће евентуално примати. Пензија ће се исплаћивати из црногорске државне касе, два пута годишње на Цетињу и у иностранству, гдје Богишић сам одреди, почев од 1. јула 1893. године и „не може бити ради икаква могућег узрока поречена или заустављена”.

По потписивању уговора књаз Никола је издао Указ којим је Валтазара Богишића именовано за министра правде и члана државног савјета. Након потписивања уговора Богишић је отпутовао за Париз из којег се на Цетиње вратио јула 1893. године. Сима Поповић у својим мемоарима примјећује да је Богишић у почет-

¹²⁵ А. Соловјев, О животу и раду Валтазара Богишића. Шабац 1935, стр. 11.

¹²⁶ Војвода Симо Поповић, *ој цити.*, стр. 716.

ку мандата „хтио и био је почео озбиљно радити”. Међутим, касније се све дуже задржавао у Паризу и „све ређе, на Цетиње долазио”... То је био повод, или прилика, да се почне „замјерати сјеђење у Паризу”.¹²⁷

У Црној Гори службено је саопштено да је Богишић дао оставку 1899. године из здравствених разлога. О томе у Гласу Црногорца од 27. марта 1899. године пише: „Др Валтазар Богишић наш досадашњи министар правде, дао је оставку због свог нарушеног здравља, која му је била уважена. Влада је с њим учинила погодбу за једну годину, али је он остао у том високом чину за више година. Велика заслуга др Богишића, коју је учинио Црној Гори, својим дугогодишњијем научнијем радом на нашем Имовинском Законику, увела је његово име у историји Црне Горе међу првијем трудбеницима на нашем културном пољу, које ће нам име вазда бити у толико драже, што је г. Богишић наше горе лист”.

Том приликом књаз Никола се бираним ријечима захвалио Богишићи: „Колико гођ ми је тешко лишити се вашег одличнога са-трудништва у Мојијем државнијем пословима, одлучио сам милостиво примити оставку, коју Ми поднијесте на чин Мога министра правде, због слаба ви здравља и изражене Ми жеље, да остаток својијех година употребите на сређивање вашијех научнијех работа, те вас данас разрјешавам од те дужности”.¹²⁸ Моје владарско признање за нашу вјерну службу и за зналачке законодавне радове ваше одавна ви је за увијек утврђена. Ја осјећам душевно задовољство, да вам и сад на растанку поновим то признање и да вам изјавим своју владарску захвалност. Увјерен да ћете ви и у будуће у даним приликама, вашим богатијем знањем и искуством радо и одано ме послужити, остајем”.¹²⁹

Међутим, изгледа да здравствени проблеми нијесу били једини или одлучујући моменат. О томе свједочи Богишићево писмо од 8. фебруара 1889. године, а нарочито писмо од 22. фебруара 1889. године. У том писму¹³⁰ Богишић, каже:

¹²⁷ Ибид., стр. 772.

¹²⁸ Глас Црногорца од 27. марта 1889. године.

¹²⁹ Глас Црногорца од 27. марта 1889. године.

¹³⁰ Војвода Симо Поповић, *ој цийи*, стр. 724.

„Ваше Височанство,

Пошто је већ прошло десетак дана од кад ми Војвода Вуковић писа о једној Малој бољетици Вашег Височанства, – увјерен сам да сте се већ, „Божјом помоћу, ње сасвијем ослободили, те узимљем слободу, Господару, управити Вам најучтививије ово неколико редака.

Писмо ме г. Вуковића од 22. Фебруара управ изненадило и зачуило: ја му, ваистину, ни узрока ни циља не схваћам.

Г. Вуковић тражи од мене некакав формални акт о оставци! Зар писмо моје од 8. Фебруара г. 1899. није формална исправа? Зар за то није *формална*, што је у њој ријеч и о другим стварима? Познато је свакому, да за акте вриједи старинско правило: *абдунгаре лицетей*, – ма колико у акту било, по нечигову мњењу, сувишних ријечи, изрека, тачака (у осталом није сувишно оно, што је у свези с главним предметом) доста је, да је смисао тога главнога предмета јасан. А да се мојим горе поменутих писмом или актом подноси оставка, то доказује и одговор – писмо г. Вуковића, у ком сам вели: „Предлогу Вашему, да Вам *уважи оставку* Његово Височанство даје потпуно *задовољење* што можете сматрати као *свршен чин*” (писмо од 22. фебруара 1899).

Јасно је дакле, да сам ја, министар већ 12. марта н. с., т. ј. дана, ког ми стиже глас, да изволите, Господару, уважити моју оставку. Било би дакле смијешно до крајности, када би изнова сад затражио оно, што већ имам у рукама.

Чудновато је и то, да се од мене тражи некакав *излишан, нео-дичан и неодређен* спис, а не наводи се вриједним, да ми се чисто и бистро каже, на што он! Ако је то за објаву моје оставке мислим да ту не треба никакве свечаности ни церемоније, па ни особитих акта, и то тим мање, што се моја служба оснивала на *јросіом слободном уіовору*. За саму објаву у Гласу не треба него тек неколико ријечи: Како је господин Н. Н. због поремећена здравља послѣ пуних... година... службе, принуђен био поднијети Њ. В. Господару своју оставку, како ју је Господар најмилостивије изволио уважити, и т. д. Од других узрока, као што су домаћи послови, научни радови, не би требало, мислим, ни помињати, јер се све покрива „поремећеним здрављем”, које не допушта бавити се њима *уједно* са службеним пословима.

У свијем јевропским државама, кад се послѣје подуже службе умировљује какав виши чиновник, па баш и не имао изванредних заслуга, бива, да му државни господар лично напише благонакло-но писмо, у коме му укратко истакне заслуге. То се писмо често и у новинама објави. Али није никако у обичају, да би се објелодањи-вали уз прости факт постављања на службу, или истукања из ње, још и садржај списа, који тијем фактима служажу основом или из-вадци из њих. Ово се ипак *једном* догодило.

Кад сам назад шест година (1893) ступио и црногорску државну службу, Гавро, који и у сну и на јави не види него слику своје оми-љеле дипломатије, даде уз изјаву о моме именовању у „Глас Цр-ногорца” уврстити и додатак: да сам именован „само на једну го-дину”. У уговору је истина казано „то исто али мало друкчије”, на име, да се „*ја ѿримих* само за једну годину” Овај пријенос из нико-му непознатог уговора у службени лист, а у „дипломатској” фор-ми, изненади и мене и многога читаоца, те изазва свакојаке не од-већ пријатне коментаре. Њихов је резултат био крајно недипло-матичан, јер се и многи непозвани увјерише, да су прозрјели чув-ства, којима се с самог почетка сусрета нови министар. Већина но-вина, које прештампаше наименовање, испустише „дипломатски” уметак. Маралите: Дипломатија је лијепа, пробитачна, па и све-та ствар, али само кад је на своме мјесту; – гдје јој мјеста није, *она доноси доста штеће а никакве користи*. И као што је неумјесна била при почетку моје службе, још би неумјестнија била при мо-ме иступању из ње.

Не могу да не поменем још и ово: Док г. Вуковић тражи од ме-не празну и излишну формалност, нашао је да при томе није ври-једно ни ријечцом напоменути нека питања мога писма реалне, бар за мене, важности, као што је на примјер намир *ликвидне* пла-те моје, којој је истекао рок још прошлогодног септембра мјесеца.

Како ни Вама, Господару, не може бити по вољи, да овај посао оде у дангубну дуљину, част ми је замолити Вас да Ви, који на ства-ри гледате с висине, изволите лично ријешити, једним махом, сва питања спојена са мојом оставком, по правди и правници, к опште-му задовољењу. То Вам све неће узетит више од неколико минута.

Што се мене тиче, Ваше ће Височанство наћи вазда приправ-на к свему што је право, нужно и корисно. Изволите, молим Вас, Господару, и овом приликом примити увјерење мога дубоког ви-

сокопоштовања и праве оданости, с којима част ми је бити Вашег Височанства.

Препокорни слуга В. Богишић.
Париз, 14. март, 1899.

П. С. Јучер примих два приватна писма из словенских крајева, с надписом *бившем* министру...; јасно је дакле, да су њекакве новине морале већ говорити о мојој оставци.”¹³¹

БОГИШИЋЕВА СМРТ

Године 1908. Богишић је због болести кренуо из Париза за Цавтат. Успут се задржао у Бечу гдје је са пријатељем К. Јиричком планирао свој будући научни рад. Међутим, познати бечки лекари су му саопштили да је његово здравствено стање изузетно тешко. Отказао је све научне планове и упутио се у родни Цавтат. На том путу је изненада преминуо.

Глас Црногорца од 19. априла 1908. године о томе, између осталог, пише: „У прошли петак преминуо је напрасно на Сењској Ријеци др Валтазар Богишић, наш бивши министар правде. Са њиме је легао у гроб првак међу правницима на словенском југу, човјек којему у познавању правних обичаја у Словена није било равнога, па је стога уживао и у иностранству велики глас. Испитивање словенскога права било је његово поље, на коме је створио монументална дјела која служе на понос науци. Али, он није био само сухопарни испитивач правних обичаја, не, он је те обичаје оживљавао, он их је узаконjavaо и тиме китио најновије законодавство, како то показује његово најважније дјело: Општи Имовински Законик за Књажевину Црну Гору”... Ето такав је научењачки свјетски глас уживао Богишић, а које је онда чудо, да је и Црна Гора његовом смрћу осјетила велики дуг, који према заслужном покојнику дугује! Кад, на жалост није било могуће да на његовом погребу буду и наши представници, Њ. Кр. В. Господар и Књажевска Влада ријешили су, да у Цавтат пође с Цетиња нарочита депутација, која ће у име Господарево и у име црногорског судства одужити се сјени покојника и положити красне вијенце на његов гроб. Од стра-

¹³¹ Војвода Симо Поповић, *ој цитић*, стр. 725. и 726.

не Њ. Кр. В. Господара налази се у депутацији ађутант Г. Михаил Поповић, а од стране Књ. Владе и црногорског судства министар просвјете и цркв. послова Јован С. Пламенац и члан Великог Суда г. Мило Дожић. Депутација је јуче у Цавтат отпутовала. Данас је пак по одредби Књ. Владе одржат помен за покојником у овд. Католичкој цркви, коме су присуствовали Њ. В. Књаз Петар, министри, великодостојници, официрски кор, чиновништво и грађанство. Слава Валтазару Богишићу! Вјечан му спомен међу нама, а мир и покој његовој великој души!”

БОГИШИЋЕВА НАГРАДА И ДРУГА ОБИЉЕЖЈА

Имајући у виду значај дјела Валтазара Богишића, Правни факултет Универзитета Црне Горе је установио награду Валтазар Богишић која се додјељује за посебна остварења у области правних и сродних наука. Добитници ове награде до сада су академик Бранко Павићевић и професор Михило Константиновић, постхумно. Имао сам привилегију да својевремено као декан тог факултета уручим ове двије награде у размаку од три године. Награду професора Константиновића је примио његов син Радомир Константиновић, писац чувене *Филозофије ѿаланке* и других дјела.

Поводом 150 година рођења Валтазара Богишића, а на иницијативу ХАЗУ у Паризу је 2009. године откривена спомен плоча на прочељу зграде у којој је Богишић живио од 1876. до 1907. и написао највећи број научних радова. У тој згради је највећим дијелом писан и ОИЗ.

Деведесетих година XX вијека откривена му је спомен плоча на једној од историјских зграда Одеског универзитета Мечников.

Подигнут му је споменик и у родном Цавтату и код нас, у Црној Гори испред Правног факултета у Подгорици. На том Факултету има семинар који носи његово име. У Подгорици и на Цетињу двије улице носе његово име.

ПРЕСТАНАК ОИЗ-А

Престанком важења Општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору (1946. године), законодавног дјела које је „у цијелом правничком свијету” наишло на одобравање и похвале и које је „једнодушно поздрављено било”, правни поредак Црне Горе

је дуго времена егзистирао без закона којима би се на ауторатитиван и мјеродаван начин потпуно уредио цјелокупни корпус стварних права. Ова „празнина” је „попуњавана” правним правилима аброгираног предратног права, која су се примјењивала на основу одредаба Закона о неважности правних прописа донијетих прије 6. априла 1941. године и за вријеме непријатељске окупације. У последњих неколико година Црна Гора је донијела бројне имовинске законе које су у правничком свијету оцијења као посебно вриједна законодавна дјела.

ЗНАЧАЈ РАДА БОГИШИЋА И ОИЗ-А ЗА ЦРНУ ГОРУ

ОИЗ је велики и у претежном дијелу модеран имовински кодекс. Његова правила су записана као животом надахнута. Успјела је Богишићева надмоћност, господство. Његова рјешења, са својим општим високим складом и смислом, занијела су нас за цио живот, поставши дијелом оног најважнијег од кога се многим од нас створио животни позив. Читајући ОИЗ, живјећи са њим, тумачећи га, ви не можете да не осјетите прошлост и садашњост Црне Горе. Са ОИЗ-ом осјећате сложени живот Црне Горе, њене дивље, понекад страшне, а ипак нечим заносне особине и своје сродство, блискост са њом. Све је то постало некако дио наше душе, посебно правничке. У ОИЗ-у преовладава чудна вјештина у изражавању, књижевна чулност која је Богишића толико прославила. Чини се да је у ОИЗ-у много тога живо, садашње, а у исто доба тако познато, блиско и своје, једно осјећање у својој потпуности.

ОИЗ је са својим даровима, често и са нередом у систематизици, читав заводник за очи и дух, луча вјечне свјетлости. То је зато што га је створио човјек саздан од отмености, отреситости и љепоте, човјек који је познао живот Црне Горе и све оно што у њој има обичног и силног. Очигледно је да је богиња науке расула на Богишића, па тиме и на ОИЗ, круну цвијета са свог златног престола. Тешко може да се одоли и да се у срцу не призна да су таква појаве риједак дар од Бога.

У нормама ОИЗ-а има много тога узетог из обичног живота, што је пошло кроз филтер Богишићевих идеја које су га у потпуности заробиле. Краси га стил суптилан и лак, што је толико лично његовој отменој појави. По духу, Богишић је био Европљанин. Као што би пјесник рекао – његов стас је био најљепше ста-

бло у људској шуми. Његова урођена бистрина ума, његова дубока лична искуства обавијена су добро наслућеном естетиком. Успио је зато што је уносио цијелог себе у оно што је стварао с толико љубави. Створио је дјело у коме има пуно љепоте стила у коме има општег, свачијег и вјечног. Успио је, иако је био разапет између нових намјера и старих навика, нових идеја и старих устанаова. Његов истанчан дух тежио је да се приближи народу и да буде упознат са његовим животним потребама. ОИЗ је писан на језику обичних људи, чиме је његовом творцу порастао углед човјека рафиниране мудрости. Завирујући у незнана пространства дао је Законику имућну појаву – суштину и облик. Тај силни горостас, који се Црној Гори непосредно „одуживао” пуних 26 година, проширио је и уздигао пут неба своје големе и лиснате круне.

Данас још више одзвања оно јавно хвала књаза Николе приликом доношења ОИЗ-а. У историји ријетко је било који други „иностранец” толико допринио Црној Гори у интелектуалним творевинама као што је то учинио Валтазар Балдо Богишић.

Zoran P. RAŠOVIĆ

BOGIŠIĆ AND LEGAL CULTURE

Summary

Last year saw two great anniversaries in which Montenegro takes pride – the 200th anniversary of the birth of Njegoš and the 125th anniversary of the adoption of the General Property Code for the Principality of Montenegro (hereinafter: GPC). In the works of Njegoš and Bogišić we feel the greatness of legal and poetic fervour and the depth of their thoughts. The works of the two great men will forever entice people to venture into unknowable spaces, like a dream of distant horizons. These works are treasured in divine books and endless eternity.

This paper is dedicated to Valtazar Bogišić, a man who moved with such ease through European regions and cultures, a man to whom Montenegro is indebted very much.

Bogišić's research was very extensive, varied and fruitful. He skillfully drew on what was fresh in the spirit of the people, on the language mint, on the core of the people's ethics. In scientific research, his interest was focused on common law, the development of GPC, the role of the family among the South Slavs. He published about 50 scientific papers. These papers deal with common law, legal history, family studies, theory and methodology of law, general and national history, folklore, toponymy, etc.

GPC is a huge and, for the major part modern, property code. Its rules were written as if inspired by life itself. We have had an infatuation with its solutions for a lifetime, for their general high harmony and meaning, and they have become a part of what is the most important for many of us, and of which our lives are made. Reading the GPC, living with it, interpreting it, you cannot but feel the past and the present of Montenegro. In GPC we feel the complex life of Montenegro, and its wild, sometimes fearsome, yet enthralling characteristics as well as our relationship, our closeness to her. All this has become a part of our spiritual legacy, especially our legal legacy. The GPC features formidable expression skills, literary sensuality for which Bogišić is so celebrated. In the GPC there is much of what is actual, current, what we feel familiar and close; it is a feeling in its entirety.

The General Property Code for the Principality of Montenegro strongly influenced solutions of the 2008 Law on Obligations of Montenegro as well as solutions of the 2009 Law on Property Relations of Montenegro.